

Original Research Paper

From the 1979 Revolution to the Cultural Revolution: The genealogy of events and forces

Sadegh Absalan*

Ph.D. in Sociology, Ministry of Science, Research and Technology, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Received: Aug. 1, 2022

Revised: Nov. 6, 2022

Accepted: Nov. 21, 2022

KEYWORDS

Cultural Revolution
university
Islamic force
Genealogy
event

* Corresponding Author

Sadegh.absalan91@gmail.com

How to Cite this article:

Absalan, S. (2023). From the 1979 Revolution to the Cultural Revolution: The genealogy of events and forces. *University Studies*, 1(2), 133–171.
doi: 10.22035/jous.2023.5004.1028

URL:

http://www.jous.ir/article_430.html

Copyright:

© The Authors. This is an open access article under the [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) license

ABSTRACT

The study intends to show the formation of the Cultural Revolution in Iran, which is commonly believed to be the continuation of the natural process and an outcome of the victory of 1979 Islamic revolution. Taking into account this idea, and expanding it further, the paper examines how it was possible historically and how those behind the Cultural Revolution could make the arrangement. In other words, what developments and events could shape the forces behind the Cultural Revolution? Asking this type of question makes a moment of history important, as it was often ignored under the macro and homogenized narrative of the dominant historiography in universities after the 1979 revolution. This momentary knowledge is important from different angles: First, it overturns many common perceptions about the university after the revolution. Second: it traces the genealogy of the current order that has its sway over the university atmosphere. Third, it reviews the emergence of the Cultural Revolution in relation to events of that particular time and space. To study this issue, Foucault's historical analysis or genealogy has been used. Genealogy concentrates on questions related to the present time, i.e. showing how the phenomenon emerged in its socio-historical environment, how did it work and what was made possible and impossible with its action? Results do not show any correlation between the 1979 Islamic Revolution and the Cultural Revolution of June 1981. A real event that led to the closure of all universities just 15 months after the revolution was the result of a series of historical events. In the absence of those events, the Cultural Revolution couldn't occur or possibly could have happened in a different way. Universities in their shape and form we see today were subject to the outcome of forces of uncertain ratio and fragile period of history rather than being influenced by general wisdom, specific human resources, unique aim and predetermined necessities.

INTRODUCTION

The aim of the study is to know the history of the Cultural Revolution and how it took shape in the 1980s. As a matter of fact, the paper discusses questions about the force shaping this revolution and what developments and events could lead to the Cultural Revolution in Iran. Was it the direct result of the victory of the 1979 Islamic Revolution?

METHODOLOGY

This research has taken into account a "genealogy" approach in its course. The data were gathered through interviews, memoirs, analyses, reports and historical documents. Newspapers such as "Ettelaat", "Ayandegan", "Payame Daneshju" and "Enghelabe Eslami" are other sources referred to along with other written sources.

FINDINGS

If we consider a fragile alliance of three groups of Nationalist, Islamic, leftist resulted in the Islamic Revolution, the post-revolution conflicts need to be analyzed in line with the divisions and differences between these forces. Surely, in such a situation, the university as one of the important centers of power will be the subject of these conflicts as the share of each force in influencing the university atmosphere after the revolution was different. The Leftist current could take control of public atmosphere of university and the Nationalist current kept its influence on the university administrative framework, but Islamic current was unable to implement its desired model in the university and was dissatisfied with the existing process. Contrary to popular opinion, the analysis of the arrangement of forces in the university arena shows that during the early days and months of the revolution, the force that shaped the Cultural Revolution not only did not dominate the university, but had left the field to its rivals. With these explanations, it is questionable as to what kind of developments and events resulted in the Cultural Revolution. This is where the article tries to find the analysis at the "event" level. In a situation where the National Organization of Academics, according to critics, did not have a clear vision and idea for running the university, a historical event diminished their role and presence in the university. This incident was the "the US Embassy Takeover" by students known as "Followers of the Imam's Line". The event, from several perspectives, became a turning point for subsequent events, especially the Cultural Revolution: First, this incident was a shot at the provisional government and its main supporter, the National Organization of Academics. Second, it provided the ground for the presence of the Islamic movement in the administration of the country. Third, it created a dividing line and gap between the Islamic movement and rival groups more clear. The next event that had an impact on the destruction of Islamic forces was the "First Parliamentary Elections". This also had an impact on the subsequent events and developments in the public space of the country and the university in several ways: First, it changed the equations of power and the conflict over in favor of the Islamic trend. Second, the dispute over the result of the election was dragged into the university atmosphere and between student groups. Third, a new kind of

"foreignization" was formed within it, and the Cultural Revolution should be understood in its continuation. Finally, the climax and decisive point of the transformation that had put the university on the verge of a new "skinning" happened in Tabriz during the speech of "Hashemi Rafsanjani". This incident provided the ground for the elimination of the second rival of the Islamic movement, namely the left forces, and through that movement, the so-called students "Followers the Imam's line" were able to assert their demand to close the universities until a fundamental transformation is realized. Apart from the listed incidents, in the months leading up to the Cultural Revolution, other incidents took place in the country, the most important of which were the "Azerbaijan Incidents" and "Sahra Turkmen". It is true that these events had nothing to do with the university in the first place, but on the one hand, the aforementioned events affected the supporters of these groups in the university, and on the other hand, due to the increasingly tense atmosphere, it strengthened the idea of the rule of the Islamic movement over the administration of the country's affairs; although the mentioned idea was not consciously thought out at that moment, it was strengthened in practice.

CONCLUSION

Concentration of the study was on space and history which had shown in events before and after the Cultural Revolution. There were clashes of opinions, models, perceptions methods toward university, with each group trying to dominate others in managing based on their thought. Although their general plans were to change the higher educational system, but practically wanted to change the procedure with strong different opinions with each other. Therefore, contrary to popular belief, university had bitter experience at the beginning of revolution. As if masses mulled over the Islamic credential and that Islamism groups had Islamic thought and idea to manage university, but it wasn't true based on the historical analysis and research. Based on such understanding, the event of the Cultural Revolution cannot be considered the result of a rational calculation and a predetermined project. In a specific period of time, a series of events took place, the convergence of which changed the atmosphere in favor of the Cultural Revolution. This change of conditions removed the Islamic movement, which until that point had been left out of the university administration process, and make their takeover of the university possible.

NOVELTY

A few studies that have conducted on the Cultural Revolution with the approach of discourse analysis and genealogy do not present a sufficient and lasting picture of how this historical event emerged (refer to: Farastakhah, 2010 & Zairi, 2016 & Rezaie, 2017). Focusing on the 15-month of the beginning of the revolution, this article has examined the rise of the cultural revolution with the outcome of forces and events in that period.

CONFLICT OF INTEREST

The author declares no conflict of interest.

University Studies

Vol. 1
Issue 2
Winter 2023

BIBLIOGRAPHY

- Absalan, S. (1400). The genealogy of Islamization of the university; The emergence of the Islamic force at the moment of initial formation (Unpublished doctoral dissertation). Institute for Cultural, Social and Civilization Studies. Tehran, Iran. (In Persian)
- Ali Babaei, D. (2003). What happened in Iran for twenty five years? from Bazargan to Khatami: second volume (from Bani-Sadr to the Interim Presidential Council). Tehran, Iran: Omid Farda. (In Persian)
- Ali Babaei, D. (2002). What happened in Iran for twenty five years? from Bazargan to Khatami: the first volume (from January 19, 1956 to February 15, 1958). Tehran, Iran: Omid-e Farda. (In Persian)
- Banisadr, A. (Mar. 11, 1980). Speech in a meeting with Tehran bazaars. *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Banisadr, A. (Feb. 12, 1980). Interview with Le Monde Newspaper reporter. *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Banisadr, A. (Feb. 16, 1980). There is no secret plan to release the hostages [Interview of Pars News Agency with Bani Sadr]. *Ettelaat Newspaper*. (In Persian)
- Bazargan, M. (1984). Iranian revolution in two movements (4th ed.). Tehran, Iran: Mazāheri. (In Persian)
- Deleuze, G. (1386). Foucault. (N. Sarkhosh, & A. Jahandideh, Trans.) Tehran, Iran. Ney. (In Persian)
- Dreyfus, H., & Rabinow, P. (2000). Michel foucault, beyond structuralism and hermeneutics] (H. Bashiriyeh, Trans.). Tehran, Iran. Ney. (Original work published 1982) (In Persian)
- Farasatkah, M. (2010). University and higher education: global perspectives and Iranian issues. Tehran. Iran: Ney. (In Persian)
- Farasatkah, M. (2009). The adventure of university in iran. Tehran, Iran. Rasa. (In Persian)
- Farasatkah, M. & Absalan, S. (2016). Islamization of the university in Iran after the revolution; Meta-analysis of researches. *Epistemological Studies Quarterly in Islamic University*, 73. (In Persian)
- Foucault, M. (2010). Nietzsche, Genealogy, History in: Theater of Philosophy; A selection of speech lessons, short writings, conversations and... (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans). Tehran: Ney. (Original work published 1971)
- Golkar, S. (2009). The relationship between the government and the university in Iran after the revolution of 1384-1357 (Unpublished doctoral dissertation). Faculty of Political Science, University of Tehran, Iran.
- Gutting, G. (2016). Foucault (M. Yousefi, Trans). Tehran: Afog.
- Hashemi Rafsanjani, A. (2004). Report and memories of 1357 and 1358; Revolution and victory. by the efforts of Abbas Bashiri. Tehran: Maarif-e-Englab Publishing House.

- Hashemi, F. (2004). Hashemi Rafsanjani: Report and Memories 1361: After the Crisis. Tehran: Ma'arif Elginlab Publishing House.
- Hashemi, Y. (1999). Hashemi Rafsanjani: Report and memories of 1360: Passing through the crisis. Tehran: Maarif Inġlbal Publishing House.
- Interview with Hassan Habibi, supervisor of the Ministry of Culture and Higher Education. (1980, March 4). *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Islamic Republic Party's statement in support of students following Imam's khat. (1980, April 19 and 23). *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Mills, S. (2009). Michel Foucault (M. Noori, Trans). Tehran: Našr-e-Markaz. (Original work published 2003)
- Mojab, S. (1991). The state and university: The "Islamic Cultural Revolution" in the institutions of higher education of Iran, 1980-1987 (Doctoral dissertation), University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Unknown (2008). Our positions (the text of positions of the Islamic Republic of Iran). Tehran: In the Jomhorieslami newspaper Publishers. (In Persian)
- Navah, A. (2008). Ideologicalization of science and an attitude towards social sciences in Iran after the revolution, in: Collection of university essays, Islamic society and culture. Volume II, Tehran: Ministry of Culture and Higher Education.
- Nazari, A. & Hasan-Pour, Ali. (2012). Culture, power and meaning in the higher education system of the Islamic Republic of Iran. National Studies Quarterly, Visionama number two.
- Notifications of the organization of the Islamic Association of National University Students.(1980, April 21). *Ettelaat newspaper*.
- Notifications of the Revolutionary Council regarding university events. (1980, April 19). *Ettelaat newspaper*.
- Notifications Tehran University Student. (1980, April 16). *Ettelaat newspaper*.
- Panjwani, F. (2004). The "Islamic" in Islamic Education: Assessing the Discourse. *Current Issues in Comparative Education*, 7(1), 19-29.
- Public relations statement of Tabriz University students' headquarters. (1979, April 16). *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Rezaie, M., Kazemi, A., & Taheri Kia, H. (2017). Four days of life university after Islamic revolution: From April 19 to April 22, 1980. *Journal of Iranian Cultural Research*, 10(1), 177-200. doi: 10.22631/ijcr.2017.327
- Roshannahad, N. (2007). Cultural revolution in Islamic republic of Iran. Tehran, Iran: Islamic Revolution Documentation Center. (In Persian)
- Sakurai, K. (2004). University entrance examination and the making of an Islamic society in Iran: a study of the post-revolutionary Iranian approach to "konkur". *Iranian Studies*, 37(3), 385-406

University Studies

Vol. 1
Issue 2
Winter 2023

- Shaar, J. (1980, April 23). Interview about the cultural revolution. *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Shaar, J. (1980, March 8). Interview of the information newspaper with the president of Tarbiat Moalem University. *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Sharafzade Barder, M. (2004). *Cultural revolution in Iranian universities*. Tehran: Research Institute of Imam Khomeini and Islamic Revolution. (In Persian)
- Smart, B. (2015). Michel Foucault (Joafshani, L., & Chavoshian, H., Trans.). Tehran, Iran: Akhtarân. (In Persian)
- Statement of democratic students of National University. (1980, March 27). *Ettelaat Newspaper*. (In Persian)
- Statement of marchers of Islamic associations and organizations of Muslim students of universities and higher centers of the country. (1980, April 22). *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Statement of Muslim Associations of Universities and Higher Schools. (1980, April 16 and 20). *Ettelaat Newspaper*. (In Persian)
- Statement of students who are members of the Islamic Association of the National University. (1980, March 13). *Ettelaat newspaper*.
- Statement of the Student Council of the Faculty of Economics and Political Sciences of the National University. (1980, March 17). *Ettelaat newspaper*. (In Persian)
- Statement of the students of the Islamic Association and allied organizations. (1979, April 17). *Ettelaat Newspaper*. (In Persian)
- Tofigh, E., Yousefi, M., & Heidary, A. (2019). The problem of science and human science in Dar al-Funun of the Nasri era: a research on the known written works of Dar al-Funun (from 1267 to 1313 AH). Tehran, Iran: Institute for Cultural, Social and Civilization Studies. (In Persian)
- Zairi, Q., & MohammadAlizadeh, H. (2013). Paleontology of the "Islamic University" project in Iran (before the Islamic Revolution 1357). *Culture Strategy*, 7(25), 7-40. (In Persian)
- Zairi, Q., & MohammadAlizadeh, H. (2016). Genealogy of the "Cultural Revolution in Universities" event; Based on the critical alignment of macro cultural trends of the pre-Islamic revolution period. *Quarterly of Culture Strategy*, 10(37), 7-50. (In Persian)

فصلنامه مطالعات دانشگاه

Homepage: <http://www.jous.ir>

مقاله پژوهشی

از انقلاب ۱۳۵۷ تا انقلاب فرهنگی: تبارشناسی برآمدن انقلاب فرهنگی در تلاقی

رخدادها و نیروها

صادق آبسالن*

دکتری جامعه‌شناسی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ایران

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف این نوشتار بررسی تاریخی چگونگی برآمدن انقلاب فرهنگی است. انگاره رایج در مورد واقعه مذکور آن را تداوم و نتیجه طبیعی انقلاب ۱۳۵۷ می‌داند. به عبارتی، در نگاه یادشده، این فرض وجود دارد که چون واقعه انقلاب ۵۷ رخ داده، براساس ضرورتی طبیعی که از دل آن بیرون آمده، رخداد انقلاب فرهنگی هم باید اتفاق می‌افتاد. مقاله حاضر، با بادهت‌زدایی از این انگاره، چگونگی امکان‌مندی تاریخی آن را بررسی کرده است. مطالعه حاضر پیرامون این پرسش صورت گرفته است: نیروی رقم‌زننده انقلاب فرهنگی در نتیجه چه تحولات و رخدادهایی برکشیده و واقعه انقلاب فرهنگی را رقم زده است؟ این نحوه ورود به موضوع، لحظه‌ای از تاریخ دانشگاه را واجد اهمیت می‌کند که یا اغلب ذیل تاریخ‌نگاری وقایع قبل و بعد از خود مسکوت مانده یا ذیل روایت کلان و یکدست‌ساز تاریخ‌نگاری مسلط دانشگاه در بعد از انقلاب نادیده گرفته شده است. فهم این لحظه از چند منظر حائز اهمیت است: نخست، بسیاری از تلقی‌های رایج در مورد دانشگاه در بعد از انقلاب را بازگون می‌کند؛ دوم، برای شناخت وقایع و رخداد‌های بعدی اهمیت زیادی دارد؛ سوم، تبار نظم‌چیره‌ای را که بر اکنون دانشگاه حاکم است ردیابی می‌کند؛ چهارم، چگونگی پیدایش انقلاب فرهنگی را به‌شکلی درون‌ماندگار و در نسبت با وقایع و رخداد‌های این فضا/زمان تاریخی بررسی می‌کند. برای بررسی این موضوع، از رویکرد تحلیل تاریخی فوکو یا همان تبارشناسی استفاده شده است. تبارشناسی به پرسش از شرایط امکان لحظه حال معطوف است؛ یعنی نشان دادن این امر که پدیده در فضای تاریخی و اجتماعی خود چگونه پدیدار شده، چطور عمل کرده، و در نتیجه این عمل، چه چیزهایی را ممکن یا ممتنع ساخته است. یافته‌های مقاله حاضر فرض هم‌نشینی ذاتی انقلاب سیاسی - اجتماعی ۱۳۵۷ و انقلاب فرهنگی خرداد ۱۳۵۹ را تاریخ‌مند نمی‌داند. واقعه‌ای که در پانزده ماه بعد از شکل‌گیری انقلاب، تصرف و تعطیلی دانشگاه را در پی داشت حاصل هم‌پنداری مجموعه‌ای از رخداد‌های تاریخی است که در صورت عدم وجود و وقوع آن‌ها، انقلاب فرهنگی می‌توانست اتفاق نیفتد و یا حتی در یک تلاقی متفاوت، می‌توانست به‌گونه‌ای دیگر رخ دهد. بنابراین، تبار شکل و ریختی از دانشگاه که امروز در ایران با آن مواجه هستیم، بیش از آن‌که متأثر از عقلانیتی کلی، آرمانی ناب، اراده نیرویی مشخص و ضرورتی از پیش تعیین‌شده باشد، در لحظه پیدایش اولیه، تابع براینده نیروهایی است که در نسبتی از منافع، اقتضانات، اتفاق‌ها و طی تاریخی غیرقطعی و شکننده ممکن شده است.</p>	<p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۱۰ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۱/۰۸/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰</p>
	<p>واژگان کلیدی: انقلاب فرهنگی دانشگاه نیروی اسلامی تبارشناسی رخداد</p>
	<p>* نویسنده مسئول Sadegh.abسالان91@gmail.com</p>
	<p>چگونه به این مقاله ارجاع دهیم: آبسالن، صادق (۱۴۰۱). از انقلاب ۱۳۵۷ تا انقلاب فرهنگی: تبارشناسی برآمدن انقلاب فرهنگی در تلاقی رخدادها و نیروها. فصلنامه مطالعات دانشگاه، ۲۱(۲)، ۱۶۷-۱۳۵. doi: 10.22035/jous.2023.5004.1028</p>
	<p>URL: http://www.jous.ir/article_430.html</p>
	<p>کلیدواژه‌ها: © نویسندگان / دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کپی‌رایت کامانز CC BY 4.0 آزاد است.</p>

۱. مقدمه

وجه مسئله‌مندی انقلاب فرهنگی و اسلامی شدن دانشگاه به پیامدهای نهادی و کارکردی آن محدود نمی‌شود. این رخداد از زمان طرح آن به مباحث و مناقشات سیاسی، اجتماعی و دانشی بسیاری دامن زده است: از منازعه دو نیروی «وزارت» و «جهاد دانشگاهی» در لخطات آغازین شکل‌گیری (آسالان، ۱۴۰۰) تا طرح منازعه بین دست‌اندرکاران انقلاب فرهنگی و افراد نزدیک به آن‌ها در خصوص نحوه وقوع انقلاب فرهنگی، مقصران و مسببان، اعلام برائت‌ها^۱ و به وجود آمدن شکل‌های متنوعی از موضع‌گیری‌های سیاسی در بین نخبگان علمی، سیاسی و اجتماعی (شرف‌زاده برادر، ۱۳۸۳). همچنین، این موضوع به برخی مباحث دانشی و تولید متن و اثر دامن زده است: مواردی مانند نقد سویه‌های ایدئولوژیک انقلاب فرهنگی و ایده اسلامی شدن دانشگاه (گلکار، ۱۳۸۸؛ Sakurai, 2004; Glas, 2010; Mojab, 1991) و طرح مباحثی پیرامون راهکارها و موانع اسلامی شدن دانشگاه، مفهوم اسلامی شدن، ضرورت، امکان و امتناع اسلامی شدن دانشگاه (فراستخواه و آسالان، ۱۳۹۶). همه این مباحث نشان می‌دهد که مسئله انقلاب فرهنگی، از زمان طرح آن تا کنون، از وجوه مختلف، منازعات و مناقشاتی را برانگیخته است و از این‌رو، به‌عنوان یک مسئله قابلیت آن را دارد که از منظرهای مختلف مورد بررسی قرار گیرد.

آن‌چه این مقاله درصدد بررسی آن است چگونگی برآمدن انقلاب فرهنگی است. معدود پژوهش‌هایی که با رویکرد تحلیل گفتمان و تبارشناسی به بررسی انقلاب فرهنگی پرداخته‌اند، بیشتر زمینه‌های سیاسی اجتماعی آن را در گفتارهای قبل از انقلاب پی‌جویی کرده‌اند (فراستخواه، ۱۳۸۹؛ زائری و محمدعلی‌زاده، ۱۳۹۶). آن‌جا هم که سخنی در ارتباط با این دوره طرح شده، بیشتر توجه‌ها معطوف به تحولات و حوادث یک ماه منتهی به انقلاب فرهنگی (زدوخوردها و درگیری‌های گروه‌های مختلف دانشجویی) است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۶) تا نقاط تلاقی نیروها و رخدادها در روزها و ماه‌های پیشتر. اما این مقاله تلاش دارد دوره «پیشانقلاب فرهنگی» را، به‌عنوان زمینی که بذر اولیه ایده اسلامی شدن دانشگاه در درون آن کاشته شد، مورد بررسی قرار دهد. دانشگاه در دوران پیروزی انقلاب تا شروع انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها وضعیتی منحصر به فرد داشت؛ اما این لحظه تاریخی خاص یا اغلب ذیل تاریخ‌نگاری وقایع قبل و بعد از خود مسکوت مانده یا ذیل روایت کلان و یک‌دست‌ساز تاریخ‌نگاری مسلط دانشگاه در بعد از انقلاب نادیده گرفته شده است؛ در صورتی که لحظه یادشده، که تلویحاً در این پژوهش تحت عنوان تاریخ پانزده‌ماهه دانشگاه از آن یاد شده است،

فصلنامه مطالعات دانشگاه

۱۳۶

دوره ۱، شماره ۲
زمستان ۱۴۰۱
پیاپی ۲

۱. رجوع کنید به مطالب مربوط به موضوع انقلاب فرهنگی در مجله‌های لوح ش ۶ و ۷، شهروند امروز ش ۴۱، پیام هامون ش ۵، نسیم بیداری ش ۱، مهرنامه ش ۱، هم‌میهن ش ۸۶/۴/۲.

برای فهم تاریخ‌مند وقایع بعدی دانشگاه در ایران و مخصوصاً صورت‌بندی کنونی آن حائز اهمیت است. به‌خصوص این‌که شواهد تاریخی نشان می‌دهد نیرویی که انقلاب فرهنگی را اواخر خرداد ۱۳۵۹ (فرمان تأسیس ستاد انقلاب فرهنگی در ۲۳ خرداد ۱۳۵۹ صادر شد) رقم زد، در بازه زمانی یادشده، حداقل در دانشگاه، تشخص و هویت مستقلی پیدا نکرده بود و حضور آن‌ها در سایه بود. میدان دانشگاه در این مقطع، با کیفیتی متفاوت، در دست گروه‌های رقیب جریان اسلامی بود. با وجود چنین شرایطی، این پرسش بیشتر جلب توجه می‌کند که بالأخره نیروی اسلامی چگونه توانست دانشگاه را تصاحب کند و به طرد رقبای خود پردازد؟ این نحوه ورود به موضوع وجود هرگونه ضرورت غیرتاریخی و ذاتی برای پیدایش پدیده‌ها را منتهی و احتمالی بودن آن‌چه را که بدان ضرورت و بداهت بخشیده می‌شود بررسی می‌کند. براساس منطق یادشده، آن‌چه تحت عنوان انقلاب فرهنگی می‌شناسیم می‌توانست وجود نداشته باشد یا در یک تلاقی متفاوت، صورت‌بندی دیگری داشته باشد. اما اکنون که تحقق و تعیین مادی پیدا کرده، باید شبکه احتمالات و مناسباتی که چنین امری را ممکن کرده است به بحث گذاشته شود. چنین توضیحی از پدیده نمی‌تواند در دام کلی‌گویی بیفتد و یا مبتنی بر معرفتی بیرونی پدیده را خوانش کند؛ مسیر این توضیح فقط از درون تاریخ پدیده می‌گذرد. برای این منظور، مطالعه حاضر پیرامون پرسش‌های ذیل صورت‌بندی شده است: از زمان پیروزی انقلاب تا شروع انقلاب فرهنگی و در تلاقی نیروهای مختلف انقلابی در فضای بعد از انقلاب، چه فهمی از دانشگاه وجود دارد؟ نظم گفتاری این لحظه چه چیزی را برجسته یا طرد می‌کند؟ اداره دانشگاه در دست چه نیرو و نیروهایی بود؟ چه منازعاتی در خصوص دانشگاه و نحوه اداره آن وجود داشت؟ نیروی اسلامی در تلاقی چه رخدادها و در برخورد با چه نیروهایی توانست در فضای عمومی کشور سر برکشد و دانشگاه را در اختیار بگیرد؟

۲. پیشینه پژوهش

برای مشخص کردن این موضوع که مقاله حاضر در تداوم و یا در مقابل چه سنت پژوهشی است، باید در گام نخست به شناخت و نقد رویکرد مسلط دانشگاه‌پژوهی در ایران پردازیم: این‌که نظم دانش غالب، دانشگاه در ایران را به چه شکل تئوریزه کرده و چگونه آن را فهم می‌کند؟ آیا این شیوه امکانی برای فهم هستی‌شناسانه تاریخ دانشگاه در ایران فراهم می‌کند؟ پروبلماتیک کردن شیوه پردازش نظری و تجربی نظم موجود از این حیث حائز اهمیت است که بالأخره هر نظم دانشی مفروضاتی را بنا و مفاهیمی را خلق می‌کند که مبتنی بر این مفروضات و مفاهیم، لایه‌هایی از پدیده مورد بررسی را در معرض دید می‌آورد و مجموعه بزرگ‌تری را رؤیت‌ناپذیر می‌کند.

دانشگاه در ایران بعد از انقلاب از منظرهای متفاوت مورد توجه پژوهشگران این حوزه بوده است. دسته‌ای از پژوهش‌ها تلاش کرده‌اند با رویکرد آسیب‌شناسی به تشخیص مشکلات و موانعی بپردازند که مانع از تحقق کامل انقلاب فرهنگی و اسلامی شدن دانشگاه شده است.^۱ دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها زمینه‌ها، علت‌ها^۲ و اهداف انقلاب فرهنگی را از منظر تطابق آن با کارکرد نظام آموزش عالی^۳ بررسی کرده‌اند. از آن‌جا که این دو دسته پژوهش‌ها عموماً از زاویه انتقادی به موضوع دانشگاه ورود نکرده‌اند و نقطه تمرکزشان ارائه راهکار برای حفظ وضع موجود بوده است، این مقاله وارد گفت‌وگو با آن‌ها نمی‌شود.

اما سنت پژوهشی مهم دیگری در مطالعه دانشگاه در ایران وجود دارد که مقاله حاضر خود را هم در مقابل با آن و هم تا حدودی در تداوم با آن تعریف می‌کند. این سنت، که مقاله حاضر از آن با عنوان «مطالعات نقد ایدئولوژی» یاد می‌کند، در طرح این گزاره که «دانشگاه در ایران بعد از انقلاب با دگرگونی قابل تأملی همراه بوده است»، با نگرش این مقاله نقاط اشتراکی دارد، اما آن‌چه محل مناقشه است نوع پردازش این دگرگونی است. رویکرد نقد ایدئولوژی دگرگونی حاصل‌شده را ذیل منطقی فراتاریخی دنبال می‌کند. نوع مواجهه این رویکرد در وهله اول ارائه تعریفی از دانشگاه در شکل ایدئال آن است و در وهله بعد نقد وضعیت موجود در مقایسه با آن شکل ایدئال. اما این نقد حاصل فهمی درون‌ماندگار از دانشگاه در ایران و بررسی هستی‌شناسانه آن نیست، بلکه از یک منطق تطبیق این همان حاصل می‌شود. از این‌رو، با کشاندن بحث ذیل مفاهیم عام و یکدست، التفتاتی به تاریخ واقعی، تجربی و انضمامی پدیده نمی‌کند. برای مثال، دغدغه و نقطه عزیمت رویکرد یادشده در تاریخ‌نگاری دانشگاه در بعد از انقلاب، پرسش از موفقیت/عدم موفقیت، کارایی/عدم کارایی، تحقق/عدم تحقق یا درست/نادرست بودن ایده/تجربه اسلامی شدن دانشگاه یا انقلاب فرهنگی و همچنین نشان دادن خطاهای منطقی آن مبتنی بر عقلانیت رایج اداره دانشگاه در تجربه جهانی است.^۴ این سطح از تحلیل معتقد است که دانشگاه بعد از انقلاب در خدمت ایدئولوژی نظام حاکم بوده است و به‌عنوان یک رهیافت بدیل، همواره به وضعیتی از دانش یا دانشگاه اشاره دارد که آلوده به قدرت نباشد. در واقع، این رویکرد به نوعی دانشگاه ناب یا غیرایدئولوژیک

۱. برای پیگیری چنین نگاهی، رجوع کنید به آرشبو مجموعه مقالات فصلنامه دانشگاه اسلامی و فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، و مجموعه مقالات دانشگاه، جامعه و فرهنگ اسلامی (۱۳۷۸)، جلد ۱ و ۲.
۲. برای مثال، روشن‌نهاد (۱۳۸۳) در مطالعه‌ای به بررسی زمینه‌ها و علل بوجود آمدن انقلاب فرهنگی و پیامدهای ساختاری و عملکردی ستاد و شورای عالی انقلاب فرهنگی پرداخته است.
۳. به‌عنوان نمونه، برای شرف‌زاده‌بَر (۱۳۸۳)، اهداف شکل‌گیری انقلاب فرهنگی، عوامل مؤثر بر تلقی‌های متفاوت از آن و همچنین همسویی یا ناهمسویی کارکرد نظام آموزش عالی با اهداف اولیه انقلاب فرهنگی مورد توجه بوده است.
۴. برای آشنایی بیشتر با این سنت پژوهشی، رجوع کنید به: گلکار، ۱۳۸۸؛ فراستخواه، ۱۳۸۸؛ نظری و حسن‌پور، ۱۳۹۱؛ نواح، ۱۳۷۸؛ ۱۹۹۱؛ Glas, 2010؛ Sakurai, 2004؛ Mojab, 1991.

قائل است؛ دانشگاهی که نظام برنامه‌ریزی آن بر استقلال آکادمیک و آزادی علمی مبتنی است و از عرف علمی دنیای مدرن تبعیت می‌کند. از این‌رو، به نقد وضعیتی می‌پردازد که وجود چنین دانشگاهی را تعلیق یا به حاشیه برده است. چنین دیدگاهی به این تصور دامن می‌زند که دانش امری بی‌طرف است و تنها در جایی می‌تواند وجود داشته باشد که مناسبات قدرت در تعلیق‌اند. علی‌رغم این‌که رویکرد مذکور سطح و لایه مهمی از قدرت در دانشگاه را، که همان قدرت دولت است، به نقد و بررسی گذاشته و بخشی از مناسبات حاکم بر دانشگاه بعد از انقلاب را رؤیت‌پذیر کرده است، اما از منظر «رویکرد تبارشناسی»، که این مقاله متأثر از آن است، رویکرد «نقد ایدئولوژی» به دلایل زیر بسندگی لازم برای تحلیل دانشگاه در ایران را ندارد.

نخست، این رویکرد، ذیل مفهوم عام ایدئولوژی، روایتی یکدست از دانشگاه بعد از انقلاب ارائه می‌دهد که بازتاب‌دهنده وضعیت متعین شده دانشگاه در ایران نیست و از این‌رو، به جای برجسته کردن وضعیت‌ها و لحظات خاص، برخوردی کلیشه‌ای با مسئله دارد.^۱ دوم، جزئیات وقایع و رخداد‌های تاریخی زیر بار روایت عام ایدئولوژی اسلامی سازی نادیده گرفته شده‌اند و اهمیتی به آن‌ها داده نشده است، اما چه بسا توجه به این جزئیات، بسیاری از تحلیل‌های رایج را دستخوش دگرگونی یا تزلزل کند و پیش‌فرض‌های موجود در آن‌ها را به چالش بکشد. سوم، نقطه عزیمت این رویکرد تدوین تاریخ دانشگاه از منظر تاریخ تفکر و تاریخ تحولات سیاسی و نسبت رابطه دولت و دانشگاه است، نه در معنای فهم نسبت نیروها و آرایش این نیروها در میدان دانشگاه.^۲ چهارم، این چارچوب تحلیلی، ساحت مادی و متعین وضعیت حاکم را نادیده می‌گیرد؛ این در حالی است که ایده‌ها و اندیشه‌ها، فارغ از صدق/کذب، کارایی/عدم کارایی، موفقیت/عدم موفقیت، تحقق/عدم تحقق، همچون نیرویی مادی عمل می‌کنند (توفیق و همکاران، ۱۳۹۹) و دارای نتایج و اثراتی هستند. از این‌رو، به جای آن‌که با سنجه‌ای اخلاقی به نقد آن‌ها بنشینیم، باید پیامدهای متعین و انضمامی آن‌ها را به سخن آورد. این‌که دانشگاه در ابتدای انقلاب دستخوش تغییراتی می‌شود و مبتنی بر فهمی خاص سازماندهی می‌شود از آن جهت اهمیت ندارد که این فهم درست بوده یا غلط؛ آن‌چه اهمیت دارد تحلیل وضعیتی است که

۱. البته، این مقاله نافی این نیست که رویکردی ایدئولوژیک بر نظام آموزش عالی بعد از انقلاب حاکم بوده است؛ آن‌چه بر آن تأکید می‌شود به تعلیق درآوردن و تشکیک در شیوه‌ای است که از این مفهوم عنصری بنیادین ساخته است که می‌توان بر مبنای آن تاریخی نوشت از آن‌چه از دوران انقلاب بدین‌سو در مورد دانشگاه گفته شده است.

۲. در بررسی دانشگاه بعد از انقلاب، محوریت با تحلیلی بوده که دولت را محور اصلی قرار داده است. نقطه مقابل این رویکرد تحلیل فوکو است. فوکو از رویکردی که قدرت را در دستگاه دولت خلاصه کند اجتناب می‌کند. در الگوی وی، «قدرت نه متمرکز در یک نقطه خاص، بلکه به‌عنوان یک «زنجیره» یا «شبکه» تصور شده است؛ نظامی از روابط که در سرتاسر جامعه گسترده است، نه این‌که صرفاً در نهادهای خاصی مانند دولت یا حکومت جای گرفته باشد» (میلز، ۱۳۸۹، ۶۳-۶۱). از این‌رو، وی تحلیلش را از سطح خرد آغاز می‌کند تا تاریخ‌ها، فنون و تاکتیک‌های خاص قدرت کشف شوند (فوکو، ۱۳۸۹).

در نتیجه استیلاي این فهم حاکم شده است. اگر از این منظر نگاه کنیم، آن‌گاه مهم نیست چه کسی یا کسانی و با چه انگیزه‌ای و چرا، برای مثال، انقلاب فرهنگی را رقم زدند و آیا این کار آن‌ها درست بوده است یا غلط؟^۱ پرسش خیلی ساده است: این اعمال قدرت چگونه روی داده است؟ چه اثرات، پیامدها و نتایجی داشته است؟ در خدمت چه کارکردی بوده است؟ به سخن دیگر، به جای وارد شدن در منازعه صدق و کذب و ایدئولوژیک یا غیرایدئولوژیک بودن، مهم بررسی عملکرد واقعی قدرتی است که در حال اعمال شدن است. مهم ترسیم میدان قدرتی است که به قول دلوز (۱۳۸۶، ۵۵)، ایدئولوژی «فقط گرد و خاک برخاسته از» آن است.

البته، دسته سومی از پژوهش‌ها نیز هستند که با رویکرد تحلیل گفتمان و تبارشناسی انجام شده‌اند. دانشگاه و مسئله اسلامی شدن (فراستخواه، ۱۳۸۹)،^۲ «دیرینه‌شناسی طرح دانشگاه اسلامی در ایران (قبل از انقلاب ۱۳۵۷)» و «تباریابی رخدادهای انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها» (زائری و محمدعلی‌زاده، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۶) از جمله مطالعاتی هستند که اگرچه به لحاظ موضوع و رویکرد روش‌شناختی نقاط اشتراکی با این مقاله دارند، اما وجه تمایز آن نیز برجسته است. در هر دو مطالعه یادشده، البته به شکلی متفاوت، چگونگی پیدایش و زمینه‌های انقلاب فرهنگی و اسلامی شدن دانشگاه در روندهای ماقبل انقلاب اسلامی بررسی شده است. با وجود تصویر ارزشمندی که این تحقیقات از چگونگی پیدایی انقلاب فرهنگی و اسلامی شدن دانشگاه ارائه می‌دهند، اما به نظر این تصویر نیز بسنده نیست. به همین جهت، پژوهش حاضر تبار دانشگاه در شکل کنونی و رد و اثر آن را در دوره بعد از انقلاب بررسی کرده است. گذشته از این، مقاله حاضر تفاوت‌هایی در نوع ورود به مسئله و تحلیل آن با این پژوهش‌ها، مخصوصاً مطالعه زائری، دارد. به زعم زائری، واقعه انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها نقطه نهایی و اوج یک مطالبه عمومی است که مدت‌ها قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، نیاز و ضرورت آن در بین نیروهای اجتماعی و حتی در میان نخبگان آموزشی اواخر دوره پهلوی دوم وجود داشته است. وی اگرچه وقوع انقلاب فرهنگی را «ذاتی انقلاب اسلامی» دانسته است، اما آن را تداومی از روندهای انتقادی در قلمروهای فرهنگی و اجتماعی دوره ماقبل انقلاب اسلامی می‌داند. نقدی که می‌توان به این تلقی داشت نوعی حتمیت و قطعیت غیرتاریخی در مورد وقوع انقلاب فرهنگی است. به عبارتی، نویسنده برای اصالت بخشیدن به این واقعه، با برشمردن

۱. توجه به انگیزه و نیت حاصل نوعی نگاه سوژه‌محور است، درحالی‌که خود سوژه‌ها، به قول گوتینگ (۱۳۹۰، ۵۳)، «در محیطی مفهومی عمل می‌کنند که آن‌ها را به مسیرهایی هدایت و محدود می‌کند که خودشان از آن بی‌خبرند».

۲. این تحقیق، با رویکرد تحلیل گفتمان، ابتدا زمینه‌های اجتماعی و سیاسی برآمدن گفتمان اسلامی شدن دانشگاه را در فضای گفتمانی وسیع‌تری که ریشه‌ها و ریزوم‌های آن در دهه‌های ۳۰ و ۴۰ شمسی آغازیدن گرفت دنبال کرده است و در ادامه، قرائت‌ها و روایت‌های مختلف از این موضوع را در بین اندیشمندان و صاحب‌نظران بعد از انقلاب ارزیابی نموده است.

مجموعه‌ای از روندهای کلان فرهنگی و اجتماعی در قبل از انقلاب، ساختی از پیش تعیین شده بر رخدادهای انقلاب فرهنگی تحمیل کرده است که آن را از منطق تصادف تاریخی دور می‌کند. به نظر می‌رسد که تحلیل وضعیت دانشگاه در پانزده‌ماهه ابتدایی انقلاب، روایت زائری را با بحران مواجه می‌کند. این روندهای کلان فرهنگی و اجتماعی یادشده، بیش از آن‌که با انقلاب فرهنگی مرتبط باشند، زمینه‌های فرهنگی انقلاب اسلامی را توضیح می‌دهند. اگر بپذیریم که انقلاب ۵۷ انقلابی ترکیبی/اختلاطی با حضور نیروهای مختلف انقلابی بود، انقلاب فرهنگی نقطه مقابل آن و حاصل انشقاق، رویارویی و منازعه همین نیروها و در نهایت استیلای یکی از این نیروها بر نیروهای موجود در صحنه بود. این استیلا می‌توانست اتفاق نیفتد یا در یک تلاقی متفاوت می‌توانست به گونه دیگری ظاهر شود؛ از این رو، نسبت دادن آن به برخی روندهای فرهنگی قبل از انقلاب، آن را از زمین واقعیت دور می‌کند.

۳. ملاحظات نظری

برای این مقاله که انقلاب فرهنگی را به مثابه رخدادی تاریخی بررسی کرده است، مفهوم «رخداد» از نگاه فوکو اهمیت ویژه‌ای دارد. تاریخ سنتی رغبت زیادی داشته است که رخدادها را تحت فرمان ساختارها و فرایندهای فراتاریخی درآورد یا اصلاً رخدادها را نادیده بگیرد؛ اما تحلیل تبارشناختی، به جای آن‌که رخداد را در درون دستگاه نظری از پیش موجود ببرد و بر آن ساختاری را تحمیل کند، خود رخداد را به عنوان لحظه‌ای ساختارساز مدنظر قرار می‌دهد. در واقع، رویکرد فوکو اجازه می‌دهد خود رخدادها در پراکندگی، گسست‌ها و وقفه‌هایشان تحلیل و خصلت ساختارساز آن‌ها مشخص شود. این ویژگی کمک می‌کند بداهت ذاتی منسوب به رخدادها، که ناشی از نسبت دادن خصایل انسان‌شناسانه به آن‌ها یا ناشی از کاربست ثوابت تاریخی است، برآشفته شود. فوکو بعدها این رویه را «تلاش در جهت رویدادوارسازی» توصیف می‌کند (اسمارت، ۱۳۸۵، ۷۴-۷۳). رویدادوارسازی دو وظیفه نظری-سیاسی مهم بر عهده دارد. اولاً، عیان می‌کند که در تاریخ هیچ ضرورتی در کار نیست؛ هیچ ضرورتی نبوده است که دیوانگان بیمار روانی پنداشته شوند؛ یا برای مثال، در ارتباط با موضوع این پژوهش، هیچ ضرورتی نبوده است که عده‌ای (استاد، دانشجو و...) اول انقلاب در دانشگاه‌های ایران حذف یا به اصطلاح «پاکسازی» شوند، یا کتب و برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها به شکلی خاص تغییر کنند و... این ویژگی کمک می‌کند بداهتی که در پی‌بست‌های معرفت و اعمال ما خانه کرده است درهم شکند. هدف دیگر رخدادوارسازی کشف مجموعه‌ای از عوامل، پیوندها، راهبردها و نیروها است که مسبب و برانگیزاننده‌ی یک رخداد بوده‌اند و سپس به شأن و منزلت بداهت و ضرورت دست یافته‌اند (اسمارت، ۱۳۸۵، ۷۴). در مجموع، نتیجه عملی

رخدادوارسازی نشان دادن کثرت علل و فرایندهای چندگانه‌ای است که رخدادها از دل آن پدید می‌آیند. بنابراین، تحلیل‌های این‌چنینی در دو جهت پیش می‌روند: یکی تجزیه و از هم گشودن کلاف درهم‌تنیده فرایندهای سازنده هر رخداد معین است و دیگری بر ساختن روابط بیرونی انسجام یا معقولیت آن‌ها، و این به نوبه خود به چیزی منجر می‌شود که فوکو آن را «چندشکلی فزاینده» توصیف کرده است (اسمارت، ۱۳۸۵، ۷۴-۷۵). نکته دیگر در ارتباط با رخداد این است که رخدادها از منطق تصادف تبعیت می‌کنند و نه لزوماً منطق عقلانیت تاریخی. به عبارت دیگر، رخدادها نه محصول تقدیر یا سازوکاری تنظیم‌کننده یا تحت کنترل و مدیریت سوژه‌های آگاه و توانا، بلکه نتیجه و معلول آشفته‌بازار تضادها، تصادف‌ها و خطاهای روابط قدرت و پیامدهای منظور نشده آن‌ها هستند. از این‌رو، وقتی ما ساختاری از پیش تعیین‌شده را بر چنین وضعیت‌های تاریخی تحمیل می‌کنیم، اجازه نمی‌دهیم رخداد در پراکندگی، گسست و بس‌گانگی‌اش تحلیل و خصلت ساختار ساز آن مشخص شود. مجموعه‌ای از رخدادها در هم‌آیندی‌شان با هم، در یک شرایط تاریخی خاص، می‌تواند به خلق وضعیت ساختاری جدیدی بینجامد که یک نقطه گسست از ساختار پیشین محسوب می‌شود. از این‌رو، نمی‌توان ساختار فعلی را بنیادی برای رخداد پیشین در نظر گرفت. از همین‌رو، رخدادی مانند انقلاب فرهنگی در ایران را نمی‌توان صرفاً به وقوع انقلاب و برقراری جمهوری اسلامی و یا به سوژه خاصی نسبت داد. این شیوه تحلیل نوعی ساده‌سازی پیدایش پدیده‌های تاریخی است. پرسش اصلی این پژوهش نیز ناظر به همین موضوع است. آن صورتبندی که امروز در دانشگاه با آن مواجه هستیم، در تلاقی چه رخدادها و در همدستی چه نیروهایی ممکن شد؟ این پرسش، در واقع، می‌خواهد تبار وضعیت فعلی را در تکرار تاریخی رخدادها و نیروها فهم کند که کاملاً مبتنی بر تصادف و اتفاق است و هیچ خصلت متافیزیکی و یا منطق کلان تاریخی پشت آن نیست. اگر بخواهیم روشن‌تر بحث کنیم، باید بگوئیم آن شکلی از دانشگاه که امروز با آن مواجه هستیم نه مبتنی بر اراده و نیت سوژه خاصی است و نه ضرورت از پیش تعیین‌شده دارد، بلکه امری تاریخی است که سرگذشت منحصر به خود را دارد. تبارشناسی به توصیف و روایت این سرگذشت در لحظه آغازین پدیداری آن می‌پردازد. دانشگاه در وضعیت کنونی با آن لحظه آغازین نسبتی دارد. تبارشناسی درصدد نشان دادن این نسبت و اثرات و پیامدهای عینی نیرو یا نیروهایی است که در پیدایش این وضعیت دخالت دارند.

۴. ملاحظات روشی

این مقاله با رویکرد تبارشناسی نوشته شده است. اولین تفاوت پژوهش تبارشناسانه با تحقیقات تاریخی مرسوم نحوه پی‌جویی پدیده تاریخی است. در رویکرد مذکور، محقق با پرسش و مسئله‌ای در اکنون مواجه است و به دنبال پیدایی شرایط امکان‌مندی آن به گذشته رجوع می‌کند، تا جایی که

آغازین لحظات پدیداری آن را بشناسد. از این رو، رجوع به تاریخ در خدمت پاسخ به مسئله اکنون است؛ وگرنه صرف تحولات تاریخ یک پدیده برای تبارشناس اهمیتی ندارد. اما در رویکرد تاریخ‌نگاری مرسوم، برعکس، تحول مسئله در سیری ممتد از گذشته شروع و به شرایط حال می‌رسد. در مقاله حاضر، پرسش از صورت‌بندی کنونی دانشگاه ما را به لحظه انقلاب فرهنگی و مجموعه اقدامات و مصوبات ستاد انقلاب فرهنگی پیوند می‌زند، نه صرف این که بخواهیم به روایت تحولات و اقدامات این دوره بپردازیم. تفاوت دیگری که در رجوع به آرشیو این دوره بر آن تأکید شده عدم نسبت چگونگی برآمدن انقلاب فرهنگی و ایده اسلامی شدن دانشگاه به «علت»، «سوز»، «مفهوم» یا «نیروی» خاص است. این عدم نسبت به منزله تصمیمی آگاهانه از سوی محقق نیست، بلکه خوانش درون‌ماندگار آرشیو پدیده غیر از این را ممکن نمی‌کند.

همان‌طور که اشاره شد، تحقیق حاضر لحظه وقوع انقلاب تا شروع انقلاب فرهنگی را مورد بررسی قرار داده است. منطق مراجعه به آرشیو لحظه یادشده، فهم درون‌ماندگار پدیده بود. منظور از فهم درون‌ماندگار مواجهه با آرشیو بدون داوری حال‌گرایانه است. از این رو، در تحلیل وقایع و رخداد‌های مرتبط، تلاش شده است نه با آگاهی امروزی برخورد شود و نه تحت تأثیر نتایج تحقیقات مرتبط قرار بگیریم. ملاک ما برای این‌گونه مواجهه، رجوع به اسناد دست اول بوده است. بدین منظور، مباحث در فضا/زمان تاریخی خاص خود مورد توجه بوده است. برای مثال، آن متنی از دست‌اندرکاران انقلاب فرهنگی یا مدیران وزارت علوم (شریعت‌مداری، سروش، حبیبی، نجفی، احمدی، ملکی و ...) مورد توجه بوده است که در آن لحظه گفته شده‌اند، نه داوری‌های آن‌ها در مقاطع بعد. از این رو، فقط به مصاحبه‌ها، گزارش‌ها، اسناد، مصوبات، سخنرانی‌ها و یادداشت‌هایی که در آن مقطع نوشته شده‌اند استناد شده است. در واقع، در پژوهش حاضر تلاش شده است با استناد به آرشیوی که از انقلاب فرهنگی و ستاد انقلاب فرهنگی وجود دارد، روایتی دست اول و متفاوت از تحقیقات پیشین ارائه شود. آن‌چه این روایت را از روایت‌های مرسوم متمایز می‌کند دو نکته است: نخست، تکیه بر آرشیوی است که اگرچه در برخی تحقیقات دیگر بدان رجوع شده، اما در خوانش این آرشیو اجازه داده شده است خود آرشیو زبان به بیان خود بگشاید. در معدود تحقیقات مربوط به انقلاب فرهنگی، استفاده از این آرشیو در خدمت تأیید یا رد پیش‌فرض‌های نظری محقق بوده است. برای مثال، پژوهش‌هایی که با رویکرد نقد ایدئولوژی موضوع دانشگاه بعد از انقلاب را بررسی کرده‌اند، با فرض ایدئولوژیک خواندن دانشگاه در این برهه، مصادیقی از آرشیو موجود را برای پیش‌فرض نظری خود ذکر کرده‌اند. این پیش‌فرض‌ها امکان فهم پدیده را در شکلی که بوده است فراهم نمی‌کند. برای مثال، این رویکرد برای نشان دادن ردپای جریان رادیکالی که به علوم انسانی اسلامی قائل بوده است، به مخالفت‌های

برخی دست‌اندرکاران انقلاب فرهنگی، مانند شریعتمداری و سروش، اشاره می‌کند. این در حالی است که این رویکرد توجه ندارد که این صدای متفاوت درون خود ستاد، حکایت از نیرویی متفاوت در آن لحظه دارد. رویکرد نقد ایدئولوژی نمی‌تواند این نیروی متفاوت را ببیند، بلکه نقل قول آن‌ها را در خدمت تصدیق ایده خود به کار می‌گیرد. دوم، روایت پژوهش حاضر از تاریخ انقلاب فرهنگی و وقایع و رخداد‌های مربوط به آن، تحت تأثیر رویکرد بازاندیشانه و بعضاً خودمنتقدانه دهه ۸۰ نبوده است. در دهه ۸۰، گفتمانی انتقادی نسبت به انقلاب و برخی رخداد‌های مربوط بدان ممکن شد که یکی از محورهای اصلی آن انقلاب فرهنگی بود.^۱ نحوه وقوع انقلاب فرهنگی، مقصران و مسببان، اعلام برائت‌ها، درست یا غلط بودن آن و مواردی از این قبیل بحث‌هایی بودند که در این مقطع مطرح شدند. برای مثال، زیباکلام در خوانشی خودمنتقدانه از انقلاب فرهنگی می‌گوید: «فکر می‌کردیم یک چیزی وجود دارد به نام مدیریت بازگانی که به درد ایران می‌خورد. یک چیزی به همین اسم هم وجود دارد که به درد واشنگتن می‌خورد، همین‌طور سایر رشته‌ها. بنده الان می‌فهمم که سخن از این غیرعلمی‌تر و احمقانه‌تر وجود ندارد. ما انواع جامعه‌شناسی ... نداریم ... کسی که این را می‌گوید اصلاً نمی‌داند جامعه‌شناسی یعنی چه» (فراس‌خواه، ۱۳۸۸). پژوهشی که انقلاب فرهنگی را مبتنی بر این روایت بازاندیشانه خوانش کند، به نظر حال‌گرایانه است. دیدگاه عبدالکریم سروش، علی شریعتمداری، محمد ملکی، صادق زیباکلام، غلامعباس توسلی و ... در دهه ۸۰، نسبت موضوع انقلاب فرهنگی و اسلامی شدن دانشگاه، بازتاب‌دهنده فضا/زمان تاریخی پدیده نیست. بنابراین، مواد خام این پژوهش مصاحبه‌ها، تحلیل‌ها، گزارش‌ها و اسناد مربوط به آن لحظه و بازتاب آن‌ها در همان لحظه خاص است. برای همین منظور و برای فهم پیشاتاریخ انقلاب فرهنگی، به مجله‌ها و روزنامه‌های این دوره رجوع شده است. با پیروزی انقلاب، تحولات مرتبط با دانشگاه در جراید آن دوره انعکاس وسیعی پیدا کرد. برای مثال، موضوع تصفیه‌ها انعکاس زیادی در جراید عمومی داشت. غیر از روزنامه‌های رسمی که اخبار و تحلیل‌های عمومی را انعکاس می‌دادند، برای بررسی نگاه موافقان و مخالفان به جراید احزاب و جریان‌ها نیز رجوع شده است. در مجموع جرایدی مانند اطلاعات، آیندگان، پیام دانشجوی، انقلاب اسلامی از جمله منابعی است که در کنار دیگر منابع مکتوب، مانند کتاب‌های خاطرات و مصاحبه‌ها، برای فهم این لحظه بدان رجوع شده است.

۱. ر.ک: مجله‌های کیان، لوح، شهروند امروز، پیام هامون، نسیم بیداری، مهرنامه، هم‌میهن و ...

۵-۱. آرایش نیروها در فضای دانشگاه در دوره پیشانقلاب فرهنگی

در بحبوحه انقلاب و پیش از وقوع انقلاب فرهنگی، دانشگاه عرصه برخورد تلقی‌ها، رویه‌ها، رویکردها، الگوها و ایده‌های نیروهای مختلفی بود که هر یک تلاش داشتند به فهم خود از دانشگاه و نحوه اداره آن استیلا بخشند. اگرچه خواست مشترک این نیروها، در مقطعی، ایجاد تغییرات بنیادی در نظام آموزش عالی بود، اما در ماهیت آن چه این تغییرات نامیده می‌شد و همچنین در نحوه انجام آن اختلاف نظر وجود داشت. بررسی آرشیم نشان می‌دهد که باید رخدادهای و اتفاقات این دوره را نه براساس اراده سوزدها، بلکه ذیل نظم انقلابی و گفتمانی که فاقد مرکزیت خاصی است فهم کرد. در چنین بستری است که زمره‌های اولیه ایده‌ها و رویه‌هایی چون انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه، دانشگاه مبتنی بر اصول ارزشی اسلام، تصفیه دانشگاه از اساتید ناباب، اعزام دانشجویان به مناطق روستایی در قالب طرح «جهاد برای سازندگی» و از این قبیل، که بعدها به عنوان اصول مهم دانشگاه در ایران شناخته شدند، از درون این نظم گفتمانی برآمدند؛ اگرچه در تحولات بعدی، هر کدام از این ایده‌ها و رویه‌ها، در عمل، سمت‌وسویی خاص و بعضاً متفاوت پیدا کردند. آن چه اهمیت دارد فهم این نظم گفتمانی است؛ این که در درون این نظم، تکثری از نگاه‌ها، ایده‌ها، الگوها و رویه‌ها وجود داشت، نه ذاتی واحد و نه اندیشه‌ای آگاهانه و برنامه‌ای از پیش تعیین شده. بازتاب این تکثر را می‌توان در نزاع نیروها بر سر الگوی دانشگاه آینده در پانزده‌ماهه ابتدایی انقلاب به‌وضوح ردیابی کرد. از این رو، خلاف تصور رایج، تجربه دانشگاه در آغازین روزها و ماه‌های انقلاب نه تجربه‌ای یکدست و یکپارچه بود و نه معنایی واحد داشت. این تصور که انقلابیون نسخه معینی از دانشگاه مدنظر داشتند و با پیروزی انقلاب آن را پیاده کردند، حداقل از دید پژوهش مذکور، تاریخ‌مند نیست. اتفاقاً تحلیل درون‌ماندگار وقایع نشان می‌دهد که اگرچه نیروهای مختلف انقلابی نسبت به روند دانشگاه در دوره قبل انتقاداتی داشتند و تقریباً بر سر این که باید ساختار دانشگاه نسبت به دوره قبل تغییر کند توافق نسبی داشتند، اما در مقابل، نسبت به آن چه می‌خواستند پیاده شود فهم مشترک و ایده روشنی وجود نداشت. همین موضوع زمینه را برای اختلاف‌های بعدی و منازعات خشن جریان‌ها و نیروهای مختلف پیرامون دانشگاه فراهم کرد.

انقلاب ایران حاصل ائتلافی شکننده میان نیروهای مختلف بود که روی گزاره «شاه باید برود» توافق داشتند. پس از حصول مقصود و پیروزی در مبارزه، انشقاق‌ها و اختلاف‌ها بروز پیدا کرد و منازعه‌ای تمام‌عیار برای تصاحب مواضع و کانون‌های مهم قدرت بین طیف‌های مختلف دخیل در انقلاب درگرفت. در این بین، نقش و جایگاه دانشگاه در تعیین‌کنندگی این منازعات از اهمیت بسزایی

برخوردار بود. از آن جا که در طول چهار دهه منتهی به انقلاب دانشگاه کانون مبارزه بود، پس از انقلاب، تمامی گروه‌ها، با گرایش‌های سیاسی مختلف، دانشگاه را محل و مرکز فعالیت‌های فکری و اجتماعی و سیاسی خود قرار دادند. از این رو، تداوم اختلافات و نزاع‌های گروه‌ها و جریان‌ها به دانشگاه‌ها کشیده شد. اوج این نزاع‌ها را در اواخر سال ۵۸ و اوایل سال ۵۹ شاهد هستیم. در واقع، در این مقطع التهابات ناشی از فضای سیاسی و اجتماعی کشور به گروه‌های دانشجویی و وابستگان سیاسی آن‌ها نیز منتقل شد و زمینه زدوخوردهایی خونین را در دانشگاه‌ها فراهم کرد. اگر حضور نیروهای مختلف در دانشگاه را تلویحاً به سه نیروی «ملی»، «چپ» و «اسلامی» قابل تقسیم بدانیم، سهم هر یک از این نیروها در نفوذ بر فضای دانشگاه در قبل و بعد از انقلاب متفاوت است. گروه‌های موسوم به چپ قبل از پیروزی انقلاب نفوذ زیادی در دانشگاه داشتند و برخی از اقدامات علیه حکومت سابق با رهبری همین نیرو در درون و بیرون دانشگاه صورت می‌گرفت. طبیعتاً این نیرو بعد از انقلاب نیز تلاش زیادی کرد تا این نهادها و امکانات را از دست ندهد. «دلیل این امر نیز آن بود که آنان از گذشته، به‌طور سنتی، در مراکز اجتماعی و مذهبی جامعه نفوذ و رسوخی نداشتند. پس از انقلاب، مساجد و منابر و نهادهای برآمده از انقلاب نیز [نه تنها] به آن‌ها برای جذب و جلب جوانان دانشگاهی غیر خودی کاری نکردند، بلکه برعکس، حتی حداقل حضور آن‌ها را برتابیدند. ... این بود که تنها مرکز فعالیت جریان‌های روشنفکری غیر خط امامی دانشگاه‌ها شد» (علی بابایی، ۱۳۸۲، ۴۶۶). در ارتباط با نیروی ملی، قضیه قدری متفاوت بود، چرا که از حیث نفوذ و اثرگذاری‌اش بر دانشگاه، تا حدودی متفاوت از جریان چپ بود. درست است که این نیرو از دامنه نفوذی که چپ‌ها بر فضای عمومی دانشگاه داشتند برخوردار نبود، اما به‌واسطه نقشش در اداره دانشگاه، پایگاه نخبگانی خود را در آن جا حفظ کرده بودند. در واقع، بدنه اساتید این نیرو توانسته بود در بعد از انقلاب، برای مدتی کوتاه اداره دانشگاه را بر عهده بگیرد و ایده‌های خود را در دانشگاه پیش ببرد. بنابراین، تا این مقطع، جریان چپ به‌واسطه کنترل فضای عمومی یا صحن و سرای دانشگاه و نیروی ملی به‌واسطه اثرگذاری‌اش بر ساختار اداره دانشگاه توانسته بودند پایگاه خود را در دانشگاه حفظ کنند.

در این بین، جریان اسلامی تا این لحظه در عمل نتوانسته بود به ایده و الگوی مورد نظر خود در دانشگاه استیلا بخشد و به همین دلیل، از روند موجود ناراضی بود. البته، اگرچه رویه و برنامه‌های سازمان ملی دانشگاهیان در کلیات، مخصوصاً در بُعد نقد نظام آموزش عالی دوره پهلوی، تصفیه دانشگاه، اداره شورایی و برخی جهتگیری‌های کلی ارزشی، وجوه مشترکی با خواسته‌های نیروهای اسلامی داشت، اما در مجموع، مطلوب آن‌ها نبود. این را می‌توان در گفتارهای بعدی این جریان به‌وضوح مشاهده کرد. این نیرو وضعیت دانشگاه در پانزده‌ماهه اول انقلاب را تداوم وضعیت پیشین

می‌دانست و بر توقف و انحلال آن تأکید داشت. در بیانیه راه‌پیمایان انجمن‌های اسلامی و سازمان‌های دانشجویان مسلمان، دانشگاه‌ها و مدارس عالی کشور در جلوی اقامتگاه رهبر انقلاب آمده است: «... ایجاد نظام اسلامی و انقلابی جز با توقف و انحلال سیستم موجود امکان‌پذیر نیست و مصرانه خواهان آن‌ایم که تعطیلی دانشگاه‌های وابسته آمریکایی تا برپایی دانشگاهی مستقل و اسلامی ادامه یابد» (بیانیه راه‌پیمایان انجمن‌های اسلامی، ۱۳۵۹). اعتراض گروه‌های اسلامی به خصوص از این جهت بود که آنان برنامه‌های این سازمان مانند «طرح استقلال دانشگاه‌ها» را زمینه‌ای برای کنار گذاشتن خود از دانشگاه می‌دانستند. از این رو، آن‌ها از طریق جریان‌های همسوی خود در دولت و دیگر نهادهای انقلابی، سعی در عوض کردن این گونه‌ها برنامه‌ها داشتند. حسن حبیبی، سرپرست وقت وزارت فرهنگ و آموزش عالی، در مصاحبه‌ای اعتراض گروه‌های اسلامی به طرح استقلال دانشگاه‌ها را این‌گونه بیان می‌کند: «گروهی به ما مراجعه کرده و گفته‌اند ما موقعی [منظور قبل از انقلاب] استقلال سیاسی برای دانشگاه می‌خواستیم که در بقیه کشور این استقلال وجود نداشت؛ پس وقتی در مجموعه کشور از آزادی برخوردار هستیم، این امر چه مفهومی دارد. اگر مفهوم استقلال این باشد که ما یک دسته‌ای را یکسره کنار بگذاریم به مصلحت نیست و مخصوصاً با جوی که در دانشگاه‌ها وجود دارد، ممکن است عده‌ای از اشخاص متعهد و مؤمن به انقلاب کنار گذاشته شوند و این کار فقط زیر سپر روشنفکری قرار گرفتن است» (حبیبی، ۱۳۵۸، اطلاعات، ۴ اسفند).

با این توضیحات، اگر این فرض را قبول داشته باشیم که جریان موسوم به اسلامی، یا همان نیرویی که چند ماه بعد انقلاب فرهنگی را رقم زد، در پانزده‌ماهه ابتدایی وقوع انقلاب نتوانسته بود جایگاه باثباتی برای خود در دانشگاه پیدا کند، این پرسش قابل طرح است که جریان مذکور در نتیجه چه تحولات و رخدادهایی برمی‌کشد و واقعه مهم انقلاب فرهنگی را رقم می‌زند؟ در ادامه، تلاش می‌کنیم زمینه‌های مادی و عینی برکشیدن نیروی اسلامی در فضای عمومی و متعاقب آن دانشگاه را بیشتر بکاویم.

۵-۲. تغییر موازنه قدرت به نفع نیروی اسلامی؛ تحلیل رخدادهای تأثیرگذار

تسخیر سفارت آمریکا؛ آغاز حاکمیت دانشجویان «پیرو خط امام» بر مقدرات کشور. در شرایطی که سازمان ملی دانشگاهیان، از نظر منتقدان، چشم‌انداز و ایده روشنی برای اداره دانشگاه نداشت، یک اتفاق تاریخی نقش و حضور آن‌ها را در دانشگاه کم‌رنگ کرد. این اتفاق تصرف سفارت آمریکا توسط دانشجویان موسوم به «پیرو خط امام» بود. اشغال سفارت علاوه بر آن‌که تیر خلاص به دولت موقت و حامی اصلی آن یعنی سازمان ملی دانشگاهیان بود، زمینه حضور جریان اسلامی در اداره کشور را بیش از پیش فراهم کرد.

همان‌طور که در مباحث قبل اشاره شد، در رقابت نیروهای مختلف انقلابی برای رخنه در ساختار قدرت یا به دست گرفتن امورات کشور، نیروی اسلامی صحنه را به رقبای خود، به خصوص نیروی ملی و تشکل‌های نزدیک به آن، واگذار کرده بود. ایده تولد حزب جمهوری اسلامی برای جبران چنین کاستی‌ای بود (هاشمی، ۱۳۷۸: ۴۳؛ هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۳: ۲۱۵). این حزب در ادامه به تدریج توانست با سوار شدن بر موج مطالبات توده، حمایت و همراهی رهبر انقلاب و بسیج کردن گروه‌های همسو با خود، جریان اداره کشور را در دست بگیرد. یکی از اقدامات مهم حزب مذکور که نقش تعیین‌کننده‌ای در برگرداندن آن‌ها به ساختار قدرت داشت، تشکیل و جهت دادن به برخی نهادهای انقلابی موازی با ساختار رسمی دولت بود. در مواضع این حزب در خصوص ضرورت تشکیل این نهادها آمده است: «نهادهای انقلابی که زاینده ضرورت‌های پس از پیروزی انقلاب‌اند، باید در نقش تجربه‌ای تازه برای اداره امور جامعه به تحقق هرچه سریع‌تر و عمیق‌تر و گسترده‌تر مدیریت جدید کمک کنند و امکان مشارکت هرچه بیشتر مردم و عناصر مؤمن به انقلاب را در پیشبرد جامعه و سازمان اداری آن به‌سوی اهداف والای اسلامی فراهم آورند...» (دفتر مرکزی حزب جمهوری اسلامی، ۱۳۸۷، ۴۷).

تنش میان این نهادها و ساختار رسمی دولت به تدریج بالا گرفت. هاشمی رفسنجانی تنش مذکور را بدین شکل روایت کرده است: «... دولت نمی‌توانست نیروهای انقلابی را حتی در نهادهای انقلابی جذب کند و نیروهای انقلاب حاضر نبودند عمل دولت را و کسانی که مسئول اجرای رسمی بودند، به‌عنوان یک حرکت انقلابی بپذیرند. از طرفی، امام و نیروهای مورد اعتماد آن‌ها به‌شدت توصیه می‌کردند که دولت را تضعیف نکنید، مقابله نکنید... یک درگیری نامرئی وجود داشت که ما این درگیری‌ها را هر روز احساس می‌کردیم... نوک پیکان این خشم در نیروهای انقلابی در بُعد سیاسی، تصرف لانه جاسوسی بود... آن‌ها نمی‌توانستند به سیاست‌های خارجی دولت مستقیماً حمله کنند. دستور بود که دولت را نباید تضعیف کرد... ولی خودشان به‌طور مستقیم دست به اقدام زدند و منفجر شدند» (هاشمی، ۱۳۷۸، ۹-۷).

بازرگان نیز بعدها در تحلیل خود از وقایع بعد از انقلاب، به نقش این نهادها در رسیدن طیف روحانیت به قدرت اشاره می‌کند: «احراز قدرت از طرف روحانیت، بعد از مقام رهبری انقلاب و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی و با در دست داشتن اکثریت در شورای انقلاب... با ایجاد و اداره نهادهای انقلاب شروع گشت که کم‌وبیش مجریان و مدافعین انقلاب در برابر دستگاه دولتی و ضدانقلاب آن زمان بودند. برای اشغال مقام وزارتی و مدیریت‌های کل، نه آقایان هنوز جرأت و تجربه کافی داشتند و نه مردم و مملکت آماده پذیرش آنان بودند» (بازرگان، ۱۳۶۳، ۷۰).

در هر حال، فلسفه تشکیل نهادهای انقلابی را باید در راستای تلاش نیروهایی دانست که به درون ساختار رسمی دولت راه پیدا نکرده بودند و اهمیت آن برای مقاله حاضر از آن جهت است که تسخیر

سفارت آمریکا توسط دانشجویان پیرو خط امام، در راستای همین نزاع نیروهای رسمی و غیررسمی اتفاق افتاد و این واقعه نقطه عطفی برای وقایع بعدی و مخصوصاً انقلاب فرهنگی شد. تسخیر سفارت نخستین اقدام جدی تشکل‌های دانشجویی همسو با حزب جمهوری اسلامی بود. بازرگان، مانند برخی نویسندگان دیگر، این رخداد را «از وقایع تاریخی برجسته انقلاب اسلامی ایران در حرکت دوم آن» می‌داند. به‌زعم وی، این رخداد «انعکاس بین‌المللی وسیع در خارج و آثار مهمی در داخل داشته است، چه در تبلیغات و تحریکات و چه در جهت دادن به انقلاب» (بازرگان، ۱۳۶۳: ۴۰). شاید تعبیری که رهبر انقلاب در ارتباط با این رخداد به کار برد، یعنی «آغاز انقلاب دوم و انقلابی بزرگ‌تر از انقلاب اول ضدسلطنتی» (علی‌بابایی، ۱۳۸۱، ۲۴۲)، چندان هم بی‌معنا نباشد. اشغال سفارت علاوه بر آن که «تیر خلاص به دولت موقت بود که قبل‌تر از آن نیز به اختلافاتی با امام برخورد کرده بود» (علی‌بابایی، ۱۳۸۱، ۲۳۷)، زمینه حضور جریان اسلامی در اداره کشور را بیش از پیش فراهم کرد. در این ارتباط، به‌خصوص باید به برکشیدن نیروی موسوم به «دانشجویان خط امام» اشاره کرد که این اقدام برای آن‌ها نقطه عطفی برای حضور بیشتر در صحنه اداره کشور و دانشگاه را فراهم آورد و به‌نوعی شرایطی را رقم زد که از آن می‌توان با عنوان «عصر حاکمیت دانشجویان» بر اداره امور کشور یاد کرد. گذشته از این، تسخیر سفارت و سلسله رخدادهایی که در تداوم آن اتفاق افتاد، به خط افتراق و شکاف بین جریان اسلامی یا مکتبی با گروه‌های رقیب، که از ابتدای پیروزی انقلاب و به‌شکل نهان و آشکار وجود داشت، وضوح بیشتری بخشید و زمینه حذف آخرین رقبای آنان را فراهم کرد. همان‌طور که اشاره شد، تسخیر سفارت ابتدا موجب استعفای دولت موقت شد که زمینه‌های کناره‌گیری آن از قبل، به‌خصوص به‌دلیل وجود مراکز متعدد و موازی تصمیم‌گیری، وجود داشت و این اقدام دانشجویان فقط آخرین میخ را بر تابوت کناره‌گیری کوبید.

گذشته از دولت موقت، موضوع تسخیر سفارت و گروگان‌ها برای دولت بعدی نیز مسئله‌ساز شد و ارتباط بین رئیس دولت (بنی‌صدر) را با دانشجویانی که سفارت را در تصرف داشتند، به نازل‌ترین سطح ممکن رساند. بنی‌صدر بعدها در مصاحبه‌ای اعلام کرد: «من از ابتدا با گروگان گرفتن مخالف بودم. ... رفتن دانشجویان به سفارت یک امری و گروگان گرفتن امر دیگری است. این دو یک چیز نیست؛ دو تا معنی دارد» (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۸۲). از همین‌رو، او خواهان تحویل دادن گروگان‌ها به دولت بود (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۶۹). البته، لحن صحبت بنی‌صدر با دانشجویانی که سفارت را در اختیار داشتند در جاهایی مسالمت‌آمیز بود. وی در مصاحبه با خبرنگار لوموند که پرسیده بود چه راه‌حلی برای پیشنهاد به دانشجویان دارد گفت: «ما هرگز علیه این میهن‌پرستان جوان، که صداقت و احساسات انقلابی‌شان تردیدناپذیر است، به اعمال خشونت متوسل نخواهیم شد» (بنی‌صدر، ۱۳۵۸). این سیاست

مسالمت‌آمیز میان دو طرف، البته، چندان دوام نیاورد و ایشان در مصاحبه چند روز بعد خود گفت: «دانشجویان پیرو خط امام باید بروند در دانشکده‌شان... آن‌ها حق ندارند در امور دولت دخالت بکنند.» وی حتی لحن خود را تندتر می‌کند و می‌گوید اگرچه آن‌ها برادر ما هستند، «اما ربطی به این ندارد که در مورد دولت بخواهند دخالت بکنند و می‌گویند ما نکرده‌ایم، بیجا می‌گویند؛ به این چه مربوط است که به سفارتخانه‌های ما دستورات صادر کنند؟ حساب و کتابی دارد. چرا دانشجویان... راضی هستند که دولت این جور سست بشود؟» (بنی‌صدر، ۱۳۵۸، اطلاعات، ۲۷ بهمن).

انتخابات مجلس اول و تغییر معادله قدرت به نفع حزب جمهوری اسلامی. در روزها و ماه‌های منتهی به انقلاب فرهنگی، فضای کشور و نزاع نیروهای مختلف به نهایت خود رسیده بود. گروه‌ها و جریان‌های مختلف به انحای مختلف رودرروی هم قرار گرفته بودند. دولت و دیگر نهادهای حاکمیتی، مانند شورای انقلاب، اقتدار لازم را برای مسلط شدن بر اوضاع نداشتند. این ضعف و استیصال به حدی بود که بنی‌صدر در دیدار با بازاریان تهران از وضعیتی در کشور سخن می‌گوید که در آن «تره برای شورای انقلاب و دولتش خرد نمی‌کنند» (بنی‌صدر، ۱۳۵۸). هاشمی رفسنجانی روایتی از مقطع یادشده دارد که گویای چنین وضعیتی است: «در فرصت چندماهه تبلیغات انتخابات اولین دوره مجلس شورا، تقابل‌ها و تضادها به‌وضوح خودنمایی می‌کرد. نیروهای اسلامی و به‌اصطلاح خط‌امامی، با اتکای به اکثریت مردم اسلام‌خواه در یک سو و مجموعه جریان‌های لیبرال و ملی‌گرا و التقاط و چپ و... که به‌صورت ظاهری زیر علم بنی‌صدر، رئیس‌جمهور وقت و جانشین فرماندهی کل قوا، و با پوشش دفتر هماهنگی مردم و رئیس‌جمهور عمل می‌کردند، در سوی دیگر قرار داشتند» (هاشمی، ۱۳۸۴، ۲۱).

این وضعیت شکننده مصادف شد با انتخابات «مجلس اول» و نتیجه این انتخابات نقش مهمی در برکشیدن نیروی اسلامی یا به‌اصطلاح جریان مکتبی داشت. در واقع، جریان نزدیک به حزب جمهوری اسلامی منازعه بر سر کرسی‌های مجلس را به نفع خود تمام کرد. اگرچه این حزب در جریان انتخابات ریاست‌جمهوری، که یک ما قبل (۱۵ بهمن ۱۳۵۸) انجام شده بود، توفیقی حاصل نکرد، اما در انتخابات مجلس توانست گوی سبقت را از رقبای خود برآید. خلخالی در مصاحبه‌ای در ارتباط با این انتخابات می‌گوید: «با وجود این که تقریباً تمامی گروه‌های سیاسی (حزب توده و چریک‌های فدایی خلق و...) کاندیدا داشتند و تبلیغات گسترده‌ای نیز انجام داده بودند، اما کاندیداهای طیف حزب جمهوری [اسلامی] و به‌اصطلاح خط‌امامی اکثریت مطلق یافتند... در مجموع، ترکیب مجلس اول با جناح خط امام بود و این برای این جریان یک پیروزی مهم و استراتژیک محسوب می‌شد» (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۲۲۴). موضوع انتخابات مجلس اول، در مقطع

یادشده، از چهار حیث روی وقایع بعدی اثرگذار بود. نخست، معادلات قدرت و منازعه بر سر آن را به نفع جریان اسلامی تغییر داد؛ دوم، به رادیکال‌تر شدن بیشتر فضا کمک کرد؛ سوم، مناقشه بر سر نتیجه انتخابات، به درون فضای دانشگاه و بین گروه‌های دانشجویی کشیده شد. چهارم، برای نخستین بار، پای برخی شخصیت‌های مهم انقلابی و روحانی را به دفاع از جریان اسلامی باز کرد.

در روزنامه‌های ۲۷ اسفند ۵۸، خبرهای زیادی در مورد اعتراض گروه‌های دانشجویی نسبت به نتایج انتخابات منتشر شد. در مجموع، قبل از منازعه گروه‌ها در دانشگاه که اوج آن در اواخر فروردین و اوایل اردیبهشت ۱۳۵۸ بود، سطح مشابهی از منازعه بین همین گروه‌ها و طرفدارانشان در خصوص انتخابات مجلس اول وجود داشت. مخصوصاً موضوع انتخاب کاندیداهای چپ محل مناقشه بود. «از نیروهای چپ غیر مذهبی، هیچ کس انتخاب نشد. مسعود رجوی ... به مرحله دوم راه یافت و احتمال می‌رفت که انتخاب شود. ... در فاصله‌ی مرحله اول و دوم، تلاش‌های تبلیغاتی وسیع و تدابیری صورت گرفت که از مجاهدین وارد مجلس نشوند. در مقابل، کسانی نیز تلاش می‌کردند تمامی گروه‌ها و به‌طور خاص مجاهدین ... در مجلس آینده حضور داشته باشند تا مجلس برابند جامعه و به‌ویژه محور وفاق ملی باشد» (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۲۲۵). البته، رهبر انقلاب با این پیشنهاد مخالفت و به ملت پیشنهاد می‌کند: «کسانی را انتخاب کنند که صد درصد مسلمان و معتقد به احکام اسلام و معتقد به اجرای احکام اسلام و مخالف مکتب‌های انحرافی و معتقد به جمهوری اسلامی باشد» (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۲۲۸). مشابه این سخنان را آیت‌الله گلپایگانی در بیانیه‌ای در خصوص این انتخابات مطرح کرد: «وظیفه‌ی شرعی ثابت هر مسلمان است که افرادی را برای نمایندگی مجلس انتخاب کنند که مسلمان و آگاه و معتقد به مبانی و احکام اسلام بوده و منتسب به گروه‌های وابسته به شرق و غرب و مکتب‌های منحرف از اسلام و انقلاب اسلامی نباشند و آن‌ها را با تحقیق از حضرات آقایان علمای اعلام ... شناسایی کنند» (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۷۶-۷۵). شاید همین توصیه‌های رهبران و مراجع مذهبی در نوع انتخابات مردم تأثیرگذار بود. در هر حال، فارغ از تأثیر یا عدم تأثیر آن، آنچه در این بین اهمیت دارد نقش این رخداد در برکشیدن جریان اسلامی است. بدین ترتیب، قبل از سیاست حذف و طرد دانشجویان چپ در دانشگاه، این سیاست در ارتباط با مجلس صورت گرفت و هیچ‌یک از کاندیداهای مجاهدین به مجلس راه نیافتند. در این مقطع، شاهد نوعی دگرگونی عمیق در سیاست‌های رسمی هستیم؛ سیاستی که به «حذف تمامی جریان‌های انحرافی و التقاطی و غیر معتقد و یا حتی غیر مقید به اسلام رسمی، حول محور فقیه» منجر شد (علی‌بابایی، ۱۳۸۲، ۲۲۹). این تغییر رویکرد آغاز سیاستی جدید بود که انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها نیز در تداوم آن قابل فهم است.

واقعه تبریز؛ دانشگاه در آستانه پوست‌اندازی جدید. دانشگاه‌های کشور در آخرین روزهای اسفند سال ۱۳۵۸ وضعیت ناآرامی داشتند. جریان موسوم به «دانشجویان انجمن اسلامی»، که بعد از

دوره‌ای انزوا در فضای دانشگاه‌ها توانسته بود با تسخیر سفارت آمریکا جانی تازه بگیرد و در شرایطی که حامیان سیاسی آن در انتخابات مجلس اول حائز اکثریت آرا شده بودند و همچنین در شرایط ضعف و شکنندگی دولت منتخب که اقتدار آن حتی به وزارتخانه‌های زیرمجموعه‌اش ختم نمی‌شد، تحرکات و اقداماتی را در دانشگاه آغاز کردند. شاید چند نمونه از این اقدامات بیشتر مقصود را روشن کند. روزنامه اطلاعات در ۱۸ اسفند ۵۸ شرح گفت‌وگویی را از رئیس وقت دانشگاه تربیت معلم، دکتر جعفر شعار، منتشر کرد که اظهار داشت به اتهام «لیبرال» بودن خود و اطرافیانش، به‌وسیله انجمن اسلامی دانشجویان این دانشگاه از دفتر خود بیرون رانده شده است: «روز سه‌شنبه ... حدود بیست سی نفر از دانشجویان عضو انجمن اسلامی به دفتر من آمدند و گفتند که ما در سالن ۱۷ شهریور اجتماعی داشتیم و قطعنامه‌ای صادر کردیم که از این تاریخ به بعد شما رئیس دانشگاه نیستید. بنده توضیح خواستم. گفتند لازم نیست، شما بروید به دنبال معلمی تان و کت بنده را به دستم دادند و ما را روانه خانه کردند.» در اقدامی مشابه، «گروهی از دانشجویان عضو انجمن اسلامی دانشگاه ملی با در اختیار گرفتن قسمتی از دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی این دانشگاه، موجودیت «دانشکده انقلاب اسلامی علوم اقتصادی و سیاسی» را اعلام کردند. این دانشجویان پس از نصب یک پرده پارچه‌ای بر بالای ساختمان، در مقابل ساختمان به نماز جماعت ایستادند. در اعلامیه این دانشجویان آمده است: «این دیگر برای ما ثابت شده است که دانشگاه‌ها پایگاهی برای ارتجاع و چپ‌نماهای آمریکایی شده است. با این بازماندگان زمان شاه مخلوع، با مسالمت و برخوردی آرام نمی‌شود مبارزه کرد. اینان بقای خود را در تثبیت نظام آموزشی موجود می‌بینند.» این دانشجویان در بیاناتی دیگر اظهار داشتند: «چون معتقد بودیم که نظام آموزشی دانشکده اقتصاد شاهنشاهی و در جهت امپریالیسم است، با مشورت عده‌ای، از جمله حوزه علمیه قم، تصمیم گرفتیم که خود مستقلاً در جهت تغییر این نظام قدیم گام برداریم» (انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه ملی، ۱۳۵۸).

از این دست اقدامات توسط این گروه از دانشجویان در دانشگاه‌های دیگر گزارشاتی منعکس شده است. آنچه مهم است این نیرو در آن لحظه در صدد پیاده کردن استراتژی جدیدی در دانشگاه بود که قبل از آن سابقه نداشت. در مقابل این جریان، گروه‌های رقیب ساکت نشستند و مواضع خود را در قبال این اقدامات اعلام کردند. دانشجویان «پیشگام» دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه ملی با اقدام دانشجویان انجمن اسلامی در خصوص اعلام تأسیس دانشکده مخالفت کردند. در بیانیه این دانشجویان آمده است: «اشغال قسمتی از ساختمان این دانشکده و حرکت ضدشورایی و ضدانجمنی در روزهای اخیر، خود بیانگر صحت این ادعا است که انجمن اسلامی از هرگونه برخورد خلاق آرا و از هرگونه فضای دموکراتیک و آزاد هراس داشته و با هرگونه نهاد دموکراتیک و

شورایی به دشمنی برخاسته و یارای تحمل آن را ندارد.» در ادامه این بیانیه آمده است: «به‌راستی انجمن اسلامی با کدامین بودجه، با کدامین مجوز، با کدامین پشتوانه دانشجویی و اصولاً با کدامین شور و مشورت دانشجویی، اقدام به تسخیر قسمتی از دانشکده کرده و آن را در خدمت اهداف انحصارطلبانه و ضددموکراتیک خود قرار داده است» (بیانیه دانشجویان «پیشگام» دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی دانشگاه ملی، ۱۳۵۸).

شورای دانشجویی دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی نیز اعلام کرد هرگونه تغییر بنیادی نظام آموزشی باید از طریق شوراها انجام بگیرد. آن‌ها اقدام انجمن اسلامی را «انزوآگرایانه» و نادیده گرفتن تعلیمات شورایی دانستند (بیانیه شورای دانشجویی دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی، ۱۳۵۸). در ادامه این مخالفت‌ها، دانشجویان «دموکرات» دانشگاه ملی ایران نیز اقدام دانشجویان انجمن اسلامی را «فرقه‌گرایی» و «انحصارطلبی» خواندند و بر رویه شورایی تأکید کردند: «حل مسائل باید از مجرای شوراهای دانشجویی و در چارچوب سیستمی هماهنگ در کلیه دانشکده‌ها و دانشگاه‌ها صورت گیرد» (بیانیه دانشجویان دموکرات دانشگاه ملی، ۱۳۵۹).

همان‌گونه که از مباحث پیدا است، در این مقطع، شکل جدیدی از نزاع در دانشگاه‌ها را شاهد هستیم. در یک طرف این نزاع دانشجویان انجمن اسلامی هستند که رخدادهای ماه‌های اخیر فضا را برای کنشگری بیشتر آن‌ها در دانشگاه فراهم کرده بود، و در سوی دیگر تشکل‌های وابسته به گروه‌های ملی و چپ هستند که اقدامات این دانشجویان را انحصارگرایانه و خارج از چارچوب قواعد حاکم بر اداره دانشگاه می‌دانند. بخش عمده‌ای از این نزاع سرریز التهابات فضای سیاسی و اجتماعی کشور بود که در این مقطع به اوج خود رسیده بود. در این شرایط، تراکمی از گفتارهای مقابله‌جویانه فضای دانشگاه‌ها را در آستانه انفجاری عظیم قرار داده بود. هر اقدامی در هر دانشگاهی یا از طرف هر گروهی به‌صورت «دومینووار» اقدامات دیگر، چه مخالف و چه موافق، را به دنبال داشت. بالآخره، نقطه اوج و تعیین‌کننده تحولی که داشت دانشگاه را در آستانه یک «پوست‌اندازی» جدید قرار می‌داد، در تبریز و در حین سخنرانی هاشمی رفسنجانی در ۲۵ فروردین ۱۳۵۹ اتفاق افتاد. واقعه تبریز به‌منزله یک رخداد مهم موج جدیدی از اعتراضات در فضای دانشگاه‌ها و در نهایت تصرف آنان را به دنبال داشت.^۱ در روز بعد از واقعه، دانشگاه تبریز به تصرف دانشجویان مسلمان پیرو خط امام درآمد. دانشجویان ضمن بیرون کردن مسئولان و کارکنان این مرکز «اعلام داشتند تا تکمیل انقلاب فرهنگی و پاکسازی در سطوح دانشجویی و هیئت علمی و کارمندان، این مرکز را ترک نخواهند کرد و شب و روز را در آن جا خواهند ماند.» روابط عمومی ستاد دانشجویان اعلام کرد: «به‌دستور امام خمینی، قرار بود

۱. برای شرح روایت ماجرا از زبان هاشمی رفسنجانی، رجوع کنید به: هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۴، ۷۷-۷۵.

تحول اساسی در سطح فرهنگی به عمل آید که متأسفانه این عمل در دانشگاه تبریز، از بعد از انقلاب عملی نگردید و متشنج شدن جلسه دیروز به وسیله گروه‌های مخالف انگیزه‌ای برای به تصرف در آوردن آن توسط ما است. ... ما از اول انقلاب کار گروه‌های مخالف را زیر نظر داشتیم و هر کاری که می‌کردند به خاطر رعایت دموکراسی حرفی نمی‌زدیم و حتی می‌دانستیم که آن‌ها در کردستان و سایر جاها چه کار می‌کنند. ولی این‌ها معنی دموکراسی را ندانسته‌اند و ما اعلام می‌کنیم مادامی که این گروه‌ها خط مشی خود را با امام یکی نکنند، این محل را ترک نخواهیم کرد» (بیانیه روابط عمومی ستاد دانشجویان دانشگاه تبریز، ۱۳۵۸).

انتشار خبر تصرف دانشگاه تبریز بازتاب وسیعی به دنبال داشت و وضعیت مؤسسات آموزش عالی را در سراسر کشور تحت الشعاع قرار داد. به دنبال این واقعه، دانشگاه‌های دیگری مانند پلی تکنیک، علم و صنعت، تربیت معلم، دانشگاه شیراز، دانشگاه مشهد، دانشگاه کرمان، دانشسرای عالی حنیف‌نژاد کرمان، دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی، مدرسه عالی ایوب معادی بابل‌سر، دانشکده کشاورزی زنجان و ... نیز به تصرف انجمن اسلامی و تشکل‌های همسو درآمدند. متصرفان در بیانیه‌ها و اعلامیه‌هایشان بر مواردی چون برقراری سیستم آموزش اسلامی، پاکسازی و تصفیه عناصر ناباب در محیط آموزشی، تغییر سیستم دانشگاه‌ها و زدودن فرهنگ استعماری در جهت کاهش وابستگی به غرب و آمریکا، لزوم انقلاب فرهنگی، اسلامی نمودن دانشگاه‌ها و ... تأکید داشتند.

در چنین شرایطی، گروه‌های رقیب بیکار نشستند و عمل متصرفان را محکوم کردند. انجمن‌های مسلمان دانشگاه‌ها و مدارس عالی، که از تشکل‌های وابسته به گروه‌های چپ اسلامی بود، بیانیه‌ای صادر کرد که در آن وعده انتشار سندی را داده بود که افشاکنده برنامه گروهی از دانشجویان برای اشغال دانشگاه‌ها است: «برای جلوگیری از بروز هرگونه اغتشاش و ناآرامی در دانشگاه‌ها و حفظ وحدت و یکپارچگی صفوف خلق، سندی که نقشه سازماندهی عده‌ای دانشجو که قصد اشغال و برهم زدن و نهایتاً تعطیل دانشگاه‌ها را داشتند منتشر می‌کنند» (بیانیه انجمن‌های مسلمان دانشگاه‌ها و مدارس عالی ۱۳۵۸). این گروه، در اعلامیه‌ای که چند روز بعد پخش کرد، از انجمن اسلامی دانشجویان و گروه‌های وابسته به آن‌ها به شدت انتقاد کرد و معتقد بود که این گروه به اسم پاکسازی دانشگاه‌ها و احیاناً با تغییر نظام آموزشی، به دنبال مقاصد خود هستند: «... آنچه این روزها آن‌ها تحت این عنوان مطرح می‌کنند چیزی جز انحصارطلبی حزب مشخصی نیست. ... حمله به دانشگاه‌ها صرفاً در رابطه با انحصارطلبی حزب مفهوم و معنی پیدا می‌کند.» در پایان این اطلاعیه آمده است: «ما معتقدیم که دانشجویان متعهد و مسلمان و انجمن‌های دانشجویی را هرگز نمی‌توان از دانشگاه‌ها بیرون راند و یا از مبارزه سیاسی آنان در محیط دانشگاه‌ها جلوگیری کرد. انجمن‌های

دانشجویی و کانون‌های فعالیت دانشگاهی لازمه حیات اجتماعی دانشجوی و دانشگاه است.» در پایان اطلاعیه اعتراض‌آمیز این انجمن‌ها آمده است: «بعضی مقامات رسمی در صحبت‌های رسمی‌شان از دانشگاه به‌عنوان لانه فساد و کانون تفرقه نام برده‌اند. برای ما بسیار جای تأسف است که این روزها به دانشگاهیان و دانشجویان همان اتهاماتی وارد می‌شود که زمان شاه می‌شد.» در این اطلاعیه ضمن تأکید بر تصفیه و پاکسازی آمده است: «به نظر ما، تصفیه و پاکسازی و اصلاح نظام آموزشی باید صورت گیرد، اما توسط شورای منتخب دانشجویان» (اطلاعات، ۳۱ فروردین).

مخالفت گروه‌های دانشجویی با تصرف دانشگاه‌ها به این گروه ختم نشد. در این بین، اطلاعیه‌ای از طرف دانشجویان دانشگاه تهران صادر شد که در آن حوادثی که در چند روز اخیر در دانشگاه اتفاق افتاده بود تشریح و محکوم شده بود: «با توجه به نمونه‌ها و شواهدی که اخیراً در بعضی دانشگاه‌ها مشاهده شده است، من جمله صدور اعلامیه‌ها و بیانیه‌های تحریک‌آمیز علیه افراد یا نیروهای مختلف، حمله یا پاره کردن پوسترها و اطلاعیه‌های گوناگون، ایجاد دانشکده‌های جدید ... دخالت‌های بی‌دلیل و بی‌ضابطه در امور مراکز آموزشی که حتی در مواردی به اخراج رؤسای دانشگاه‌ها، استادان و مسئولین دیگر انجامید و ... که همگی هدفی جز به هم ریختن محیط دانشگاه‌ها و جلوگیری از فعالیت‌های سیاسی و علمی دانشجویان و دیگر اقشار ندارد، همه و همه حاکی از این است که توطئه‌هایی در شرف تکوین است که بتوانند از این طریق ... توجه به مسائل اصلی را ... منحرف نموده ... این اعمال تحت عناوین و به بهانه‌های موجه نظیر تصفیه و اصلاح نظام آموزشی نیز می‌تواند انجام گیرد که در واقع هدفی جز مشوب کردن اوضاع و رودرروی هم قرار دادن اقشار مختلف دانشگاهی و نیز تعطیلی دانشگاه‌ها در پی ندارد که باعث ضربه به امور آموزشی دانشگاهی کشور شده و ما همواره جلوگیری از آن را خواستار بوده‌ایم. ... باید سریعاً بگوییم که تصفیه، اصلاح و پاکسازی دانشگاه‌ها از عناصر وابسته به رژیم خائن و لغو قوانین و مقررات طاغوتی امری است که به‌طور مکرر مورد درخواست کلیه دانشجویان متعهد و با ایمان بوده است که می‌بایستی از طریق شوراهای دانشگاه‌ها، که مورد تصویب و قبول اکثریت دانشجویان است، پیگیری قاطع و مجدانه شده و به مرحله عمل درآید» (اطلاعیه دانشجویان دانشگاه تهران، ۱۳۵۹).

جریان چپ و گروه‌های وابسته به آن موضع تندی در برابر اشغال دانشگاه‌ها داشت. سازمان چریک‌های فدایی خلق این اقدام را در راستای «منحرف ساختن مبارزات ضدامپریالیستی مردم»، «سرکوب مبارزات رو به گسترش طبقه کارگر» و همچنین «نشانه هراس نیروهای قشری از رشد نیروهای انقلابی» می‌داند. در پایان اطلاعیه آن‌ها آمده است: «دانشجویان و دانش‌آموزان و همه نیروهای ترقی‌خواه از نخستین روزهای پس از قیام خواهان تغییر نظام آموزشی به‌وسیله شوراهای

دانشگاه‌ها به سود زحمتکشانشان بوده‌اند، اما نه تنها در این راه هیچ اقدامی نشد ... همیشه در مقابل این خواست ... سنگ اندازی کردند و امروز به بهانه تغییر نظام آموزشی، فعالیت‌های صنفی و سیاسی دانشجویان را مورد تهاجم قرار داده و عملاً مانع دگرگونی نظام آموزشی به سود زحمتکشانشان شده‌اند» (اطلاعیه سازمان چریک‌های فدایی خلق، ۱۳۵۹).

در مقابل این گونه موضع‌گیری‌ها، دانشجویان انجمن اسلامی و تشکل‌های همسو در بیانیه‌هایی به تدریج ایده‌ها و آرمان‌های خود برای آینده دانشگاه‌ها را مطرح کردند. در یکی از این بیانیه‌ها، ایده «اسلامی نمودن دانشگاه» مطرح شده است: «ما معتقدیم که تنها راه اسلامی نمودن دانشگاه‌ها و جایگزینی نظامی انقلابی و الهی، در گرو توقف نظام موجود حاکم بر دانشگاه‌ها است و بنای نوین اسلامی دانشگاهی را جز بر خرابه‌های سیستم پوسیده کهن بنا نتوان ساخت و تلاش در این راه را وظیفه مبرم مکتبی و اسلامی هر مسلمان مسئول می‌دانیم و اعلام می‌داریم که همچنان با تمام نیرو و مصراغه در جهت تحقق پیام امام و انقلاب فرهنگی اسلامی در دانشگاه‌ها گام برداشته ...» (بیانیه دانشجویان انجمن اسلامی و تشکل‌های همسو، ۱۳۵۹).

نکته جالب این است که بیانیه‌ها و اعلامیه‌های صادرشده از سوی گروه‌های دانشجویی رقیب در این لحظه اکثراً عنوان‌های مشابه اسلامی داشتند. این عنوان‌ها آن قدر به هم نزدیک بودند که تشخیص آن‌ها از هم مشکل است. بنابراین، تصور این که یک جریان اسلامی بوده و جریان دیگر غیراسلامی درست نیست. در واقع، در لحظه یادشده، شاهد نزاع نیروهایی هستیم که در روزها و ماه‌های ابتدایی پیروزی انقلاب و در همسویی با هم مرحله اول پاکسازی و تصفیه در دانشگاه را انجام داده بودند. در این جا هم به طور نسبی ایده پاکسازی و تصفیه و تغییر و تحول بنیادین در دانشگاه همچنان مورد اجماع گروه‌های مختلف است، اما این بار مسئله یادشده در دو سطح مورد مناقشه است. یکی در سطح چگونگی انجام این کار است که گروه‌های اسلامی ساختار رسمی دانشگاه‌ها و شوراهای برآمده از آن را برای این کار صاحب صلاحیت نمی‌دانستند و به اقدام انقلابی خود قائل بودند. در مقابل، جریان‌ها و گروه‌های مخالف «دانشجویان پیرو خط امام» هرگونه تغییر و اصلاح در دانشگاه را به تصمیم شوراهای دانشگاهی و در چارچوب قواعد موجود دانشگاهی منوط می‌دانستند. سطح دیگر مناقشه مربوط به مصادیق پاکسازی‌ها است. در این مقطع، دانشجویان خط امام دایره پاکسازی را وسیع‌تر می‌دیدند و به حذف جریان‌هایی معتقد بودند که از نظر آن‌ها، همسو با انقلاب و خواست امام نبودند؛ جریان‌هایی که از آن‌ها تحت عناوینی مانند لیبرال، چپ، توده‌ای، مسلمان‌نما، فرصت‌طلب، وابسته به شرق و غرب و ... یاد می‌شد. در این بین، آن چه تعیین‌کننده بود ورود گروه‌های مردمی، احزاب سیاسی و مذهبی، روحانیون و نهادهای انقلابی به موضوع درگیری‌های

پیش آمده در دانشگاه‌ها است. شاید اگر این ظرفیت بیرونی به کمک دانشجویان انجمن اسلامی نمی آمد، آن گروه به تنهایی قدرت استیلا بر وضعیت پیش آمده را نداشت.

انتلاف نیروهای همسو؛ یک گام مانده تا انقلاب فرهنگی. در جریان منازعه خونین فروردین و اردیبهشت ۱۳۵۹ در دانشگاه‌های کشور، این جریان موسوم به «انجمن اسلامی» یا دانشجویان «پیرو خط امام» بودند که در نهایت توانستند خواست خود را مبنی بر تعطیلی دانشگاه‌ها تا تحقق دگرگونی بنیادی مستولی کنند. این دانشجویان، در مقطع یادشده، دارای حامیان نیرومندی در بیرون دانشگاه بودند که در بزنگاه لازم از آنان حمایت می کردند. حزب جمهوری اسلامی، جامعه روحانیت مبارز، نهادهای انقلابی مانند سپاه و جهاد سازندگی، تشکل‌های صنفی اسلامی، ائمه جمعه، بازاریان و بخشی از مردم عادی جامعه که موافق اقدام دانشجویان بودند، با اعلام پشتیبانی و حضور مؤثر در میدان منازعه، شرایط را به نفع دانشجویان انجمن تغییر دادند. در کنار اقدامات این گروه‌ها و نیروها، باید به نقش و اقدام دولت و شورای انقلاب نیز اشاره کرد. اگرچه رئیس جمهور وقت (بنی صدر) موافق اقدام دانشجویان متصرف نبود، اما برای بازگرداندن آرامش به کشور و دانشگاه، ناگزیر بود دستورات عملی‌هایی را برای کنترل دانشگاه تدوین کند. اقدامات دولت و شورای انقلاب نیز، در مجموع، دانشجویان انجمن اسلامی را در رسیدن به خواستشان که تعطیلی دانشگاه بود یاری رساند.

در میان نیروهایی که از آن‌ها یاد شد، نقش ائمه جمعه و روحانیت در بسیج افکار عمومی برای پشتیبانی و همراهی دانشجویان پیرو خط امام تعیین کننده بود. برای روشن شدن موضوع، باید چگونگی و نقش این نیرو را بیشتر به بحث گذاشت. روحانیت، به عنوان یکی از نیروهای مؤثر، نقش مهمی در پیروزی انقلاب داشت. بعد از پیروزی انقلاب، نقش و حضور این نیرو مورد بحث بود. رهبر انقلاب در مصاحبه‌های قبل از پیروزی اشاره کرده بود که قصدش این نیست که «رهبران مذهبی خود حکومت را اداره کنند» و وظیفه آنان را ارشاد و هدایت مردم در سنگر مسجد و حوزه می دانست. بدین ترتیب، از همان ابتدا، شاهد حضور موجی از روحانیت در پست‌های ارشادی - اجتماعی - اجرایی هستیم. این حضور در جریان انقلاب فرهنگی و تصرف دانشگاه‌ها نیز مؤثر بود. برای نمونه، به چند مورد از این موارد اشاره می شود. در جریان تصرف دانشگاه تبریز، آیت الله مدنی، امام جمعه تبریز، شخصاً اقدام به برگزاری نماز جماعت در دانشگاه مذکور کرد. همچنین، به دعوت جامعه روحانیت مبارز این شهر راهپیمایی بزرگی در موافقت با تصرف دانشگاه صورت گرفت. آیت الله دستغیب، امام جمعه شیراز، و گروهی از روحانیون و دانش آموزان و دانشجویان با حضور در دانشگاه شیراز، از دانشجویان تصرف کننده پشتیبانی قاطع کردند. همچنین، وی از مردم خواسته بود با تعطیلی بازار و اماکن کسب و کار، به کمک دانشجویان مسلمان بروند. به دنبال تصرف دانشگاه کرمان و

دانشسرای عالی حنیف‌نژاد این شهر، گروه‌های شرکت‌کننده در نماز جمعه به اتفاق روحانیون از مسجد جامع به‌سوی دانشگاه کرمان راهپیمایی و از اقدام دانشجویان در اشغال دانشگاه پشتیبانی کردند. آن‌ها خواستار پاکسازی و تصفیه عناصر ناباب در محیط آموزش دانشگاه شدند. به‌دنبال تصرف مدرسه عالی علوم اراک توسط انجمن اسلامی این مدرسه، آیت‌الله خوانساری، نماینده امام در اراک، از تصرف‌کنندگان پشتیبانی کرد. همچنین، در جریان تصرف ساختمان دانشکده کشاورزی زنجان، امام جمعه و نماینده مردم این شهر از تصرف دانشکده حمایت کردند (گزارش‌های روزنامه اطلاعات از تصرف دانشگاه‌ها، از ۲۷ تا ۳۱ فروردین ۱۳۵۹).

پشتیبانی قاطع انمه جمعه و روحانیت از تصرف‌کنندگان دانشگاه‌ها، توسط آنان بی‌پاسخ نماند. در بیانیه انجمن‌های اسلامی و سازمان‌های دانشجویان مسلمان دانشگاه‌ها، بر لزوم تحویل دانشگاه‌ها به «مقامات صالحه» تأکید شد. در موضوع درگیری‌های دانشگاه شیراز، نماینده انجمن اسلامی منظور از مقام صالح را «امام جمعه» یا «نماینده امام» می‌داند. در این بیانیه آمده است: «همان‌گونه که قبلاً بیان داشتیم، ایجاد دانشگاه اسلامی جز با توقف نظام کنونی امکان‌پذیر نیست و هنوز هم بر این اعتقاد بوده و خواستار انحلال این نظام آمریکایی و ضداسلامی حاکم بر دانشگاه‌ها به‌فوریت هستیم» (گزارش‌های روزنامه اطلاعات از تصرف دانشگاه‌ها، از ۲۷ تا ۳۱ فروردین ۱۳۵۹).

در کنار حمایت انمه جمعه/جماعات و روحانیت که نقش مهمی در پشتیبانی عمومی از این رخداد داشت، باید به حمایت حزب جمهوری اسلامی نیز اشاره کرد. این حزب در این مقطع توانسته بود با پیروزی در انتخابات مجلس اول و همچنین موفقیت در ورود افراد مورد نظر خود به کابینه بنی‌صدر، نقش تعیین‌کننده‌ای در معادلات قدرت در ایران داشته باشد. ویژگی خاص این حزب در این مقطع هدایت نهادها و تشکل‌های انقلابی خارج از سیستم رسمی دولت بود. به تعبیر امروزی، نوعی قدرت در سایه تشکیل داده بود. در جریان تصرف دانشگاه‌ها نیز، این حزب نقش پررنگی داشت؛ به‌طوری‌که برخی گروه‌ها، فعالیت دانشجویان انجمن اسلامی را به این حزب منتسب می‌کردند. هاشمی رفسنجانی این موضوع را به این شکل مطرح کرده است: «در جاهایی گفته‌اند که برای مثال، حزب جمهوری [اسلامی] این دانشگاه‌ها را تعطیل کرد؛ چون مرکز قدرت دشمنان ما بوده است، ولی واقعاً این‌طور نیست» (هاشمی، ۱۳۷۸، ۱۰). البته، ارتباط این حزب با دانشجویان پیرو خط امام از همان ابتدا مشخص بود. این حزب در جریان تصرف دانشگاه‌ها اعلامیه‌ای بدین شرح صادر کرد: «هنگامی که بعد از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی مان توده دانشجویان مسلمان دانشگاه‌ها از سنگر دانشگاه به سنگر جامعه شتافتند و به جهاد در راه امت و آبادانی روستاها پرداختند، ضدانقلاب و گروهک‌های وابسته به شرق و غرب میدان فراخ در مقابل خود دیدند و آن‌چنان به

تحلیل نظریات و اعمال پلید دست زدند که گویی مراکز دانشگاهی ... پایگاه و ستاد عملیاتی بازماندگان رژیم فاسد گذشته و اربابان جهان خوارشان بر علیه انقلاب گشته است» (بیانیه حزب جمهوری اسلامی در حمایت دانشجویان پیرو خط امام، ۱۳۵۹).

ورود مردم به ماجرای تصرف دانشگاه‌ها نیز از موارد تعیین کننده بود. براساس گزارش‌های موجود، در اکثر این درگیری‌ها شاهد حضور گروه‌های مردمی و یا امت «حزب‌الله» در دفاع از تصرف کنندگان هستیم. در یکی از گزارش‌ها آمده است که مردم با «سنگ» و «چوب» به دانشجویان دانشگاه تربیت معلم، که برای محافظت از دانشگاه خود در مقابل تصرف کنندگان سنگر گرفته بودند، حمله کردند و خواهان ترک آن‌جا توسط این دانشجویان شدند. یا در جریان اشغال مجتمع آموزش عالی قم، راهپیمایی مردم در حمایت از تصرف کنندگان انجام می‌شود. البته، این حضور در ادامه به خواست شورای انقلاب از حالت خودجوش درآمد و رسمیت پیدا کرد. شورای انقلاب در اول اردیبهشت ۱۳۵۹ خواستار حضور عموم مردم در دانشگاه تهران شد. هاشمی رفسنجانی این حضور را بدین ترتیب توصیف می‌کند: «حضور و استقبال مردم بسیار شگفت‌انگیز بود، به نحوی که علی‌رغم پیش‌بینی‌های حفاظتی که شده بود، تقریباً عبور از بین مردم غیرممکن به نظر می‌رسید. ازدحام جمعیت به قدری بود که خیابان‌های اطراف دانشگاه تا شعاع وسیعی از جمعیت پر شده بود و بسیاری از آن‌ها، با در دست داشتن پلاکاردهایی در تأیید اسلامی شدن دانشگاه‌ها، به حمایت از تصمیمات رئیس‌جمهور و شورای انقلاب شعار می‌دادند. با حضور جمع ما در جایگاه سخنرانی، مردم به شدت ابراز احساسات کردند و برای لحظاتی، جایگاه سخنرانی از هجوم جمعیت پوشیده شد» (هاشمی، ۱۳۸۴، ۸۰).

گذشته از حمایت مردمی، در جاهایی شاهد ورود نیروهای نظامی هم هستیم. در جریان تصرف دانشکده ادبیات و علوم دانشگاه شیراز، گروه‌های مخالف - شامل چریک‌های فدایی خلق، پیکار جنبش ملی، مجاهدین و جنبش مسلمانان مبارز - موفق شدند ساختمان این دو دانشکده را به تصرف خود درآورند. اما در ادامه این درگیری، با کمک نیروهای پلیس، سپاه پاسداران، شهربانی و نیروهای مردمی، ساختمان‌ها را بازپس گرفتند.

علاوه بر گروه‌ها و جریان‌های سیاسی، باید به نقش رئیس‌جمهور و شورای انقلاب نیز اشاره کرد. رئیس‌دولت و شورای انقلاب به‌عنوان نیرویی در کنار نیروهای دیگر در صحنه منازعه حضور داشتند و نقش آفرینی می‌کردند. در نهایت، با تصمیم این شورا، مهلت سه‌روزه‌ای به گروه‌های سیاسی داده شد تا ستادهای عملیاتی خود را در دانشگاه برچینند. بر همین مبنا، شورا اطلاعیه‌ای منتشر و اعلام کرد اگر تا پایان مهلت مقرر ستادها برچیده نشوند، شورای انقلاب بر آن است «همه با هم، یعنی

رئیس جمهور و اعضای شورا، مردم را فراخوانند و همراه با مردم در دانشگاه‌ها حاضر شوند و این کانون‌های اختلاف را برچینند» (اطلاعیه شورای انقلاب در خصوص وقایع دانشگاه‌ها، ۱۳۵۹). در نهایت، برنده این منازعه جریان خط‌امامی بود. این جریان توانست با همسو کردن نیروهای خود و با اتکا به قدرت بسیج توده، نیروهای رقیب را طرد کند و جریان اداره امور کشور را در دست بگیرد. به‌طور کلی، در این لحظه نوعی «دیگری» جدید در حال ساخته شدن بود که قبل از آن سابقه نداشت. جریان اسلامی، با طرح برچسب‌هایی به رقبای خود مانند «لیبرال»، «ارتجاعی و چپ‌نمای آمریکایی»، «بازماندگان شاه مخلوع» و از این قبیل، عملاً خواهان طرد آنان از دانشگاه بودند. در مقابل، گروه‌های رقیب نیز دانشجویان انجمن را به «انحصارگرایی» و اقداماتشان را به «غیردموکراتیک»، «فرقه‌گرایانه» و «انزوآگرایانه» بود متهم می‌کردند. گذشته از رخدادهای مذکور، در چند ماه منتهی به انقلاب فرهنگی، حوادث دیگری نیز در کشور اتفاق افتاد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به حوادث تبریز و آذربایجان، که به منظور خودمختاری این نواحی توسط حزب خلق مسلمان اتفاق افتاد، و نیز حوادث ترکمن صحرا اشاره کرد. درست است که این حوادث در وهله اول ارتباطی به دانشگاه نداشتند، اما رخدادهای مذکور از یک سو طرفداران این گروه‌ها در دانشگاه را تحت تأثیر قرار داد و از سوی دیگر متشنج شدن هرچه بیشتر فضای کشور ایده حاکمیت جریان اسلامی بر اداره امور کشور را تقویت کرد. اگرچه این امر ایده‌های آگاهانه و اندیشیده‌شده در آن لحظه نبود، اما در عمل به تقویت آن انجامید.

۶. نتیجه‌گیری

اگر انقلاب فرهنگی را، که به استیلای نسبی الگوی «اسلامی»، «مکتبی» و «انقلابی» در دانشگاه انجامید، آغازگاه نگاه جدیدی به دانشگاه و آموزش عالی در ایران بدانیم، طرح این پرسش لازم می‌نماید که واقعه مذکور چگونه ممکن شد؟ مطالعات اندکی که تا کنون صورت گرفته است سرآغازهای این رخداد را یا در گفتارهای قبل از انقلاب و یا در بستر تحولات و حوادث یک ماه منتهی به این واقعه روایت کرده‌اند. علی‌رغم اهمیت هر کدام از این مطالعات، به دلایلی که در پیشینه پژوهش ذکر شد، آن‌ها بسندگی لازم برای توضیح تاریخی - تجربی واقعه مذکور را ندارند. از این‌رو، مقاله حاضر تلاش داشت با بازخوانی بازه زمانی وقوع انقلاب ۱۳۵۷ تا انقلاب فرهنگی در خرداد ۱۳۵۹، تحولات دانشگاه و پدیدآیی انقلاب فرهنگی را در تلاقی رخدادهای و نیرو/نسبت‌های این دوره فهم کند. فهم این لحظه تاریخی از چند حیث حائز اهمیت است. نخست، برخی تلقی‌های رایج در مورد دانشگاه در بعد از انقلاب را بازگون می‌کند. برای مثال، یکی از انگاره‌های رایج در مورد واقعه

مذکور آن را تداوم و نتیجه طبیعی انقلاب ۱۳۵۷ می‌داند. به عبارتی، در نگاه یادشده این فرض وجود دارد که چون واقعه‌ای مانند انقلاب ۵۷ رخ داده، براساس ضرورتی که از دل آن بیرون می‌آید، رخداد انقلاب فرهنگی هم باید اتفاق می‌افتاد. انگاره مذکور در نگاه اول طبیعی و بدیهی به نظر می‌رسد و بسیاری از مطالعات براساس چنین فرضی به بررسی موضوع پرداخته یا به چنین یافته‌ای رسیده‌اند. دوم، تبار نظم چیره‌ای را که بر اکنون دانشگاه حاکم است ردیابی می‌کند. این همه آن چیزی است که در مقطع بعد از انقلاب تحت عنوان دانشگاه تحقق عینی پیدا کرده است. از نهادها، دانشگاه‌ها و مؤسسات با مأموریت خاص گرفته تا مجموعه‌ای وسیع از اقدامات، رویه‌ها، سازوکارها، قواعد و مقررات مختلف برای اداره دانشگاه نسبتی با این لحظه دارند. سوم، فهم این لحظه چگونگی پیدایش انقلاب فرهنگی را به شکلی درون‌ماندگار و در نسبت با وقایع و رخدادهای این فضا/زمان تاریخی بررسی می‌کند. درست است که انقلاب به‌مثابه یک رخداد دگرگون‌کننده خواهان تغییر در همه ساخت‌های نظام اجتماعی بود و دانشگاه هم از این قاعده مستثنی نبود، اما این قاعده کلی نمی‌تواند پیشاپیش ضرورت‌بخش واقعه‌ای باشد که چند ماه بعد اتفاق افتاد. به عبارت دیگر، اگر چه انقلاب در درون خود حامل تغییر است، اما جهت تغییر از پیش تعیین شده نبود، بلکه در یک شؤن‌د تاریخی رخ داد. از این منظر، انقلاب فرهنگی امری تکین است که باید در خاص‌بودگی‌اش بررسی شود. توضیح این خاص‌بودگی جز در ارتباط نزدیک با وقایع و رخدادهای فضا/زمان تاریخی یادشده ممکن نیست. از همین‌رو، تمرکز مقاله بر نقاط تلاقی رخدادها و نیروهای این دوره بود تا شناسایی روندهای قبل از انقلاب یا تحولات و حوادث یک ماه منتهی به این رخداد.

اگر انقلاب ایران را تلویحاً حاصل ائتلاف شکننده میان سه نیروی ملی، اسلامی و چپ بدانیم، منازعات بعد از انقلاب را باید در راستای انشقاق و اختلاف این نیروها بررسی کرد. مسلم است که دانشگاه، به‌عنوان یکی از کانون‌های مهم قدرت، در چنین شرایطی به موضوع نزاع این نیروها تبدیل شود. سهم هر یک از این نیروها در نفوذ بر فضای دانشگاه در بعد از انقلاب متفاوت بود. گروه‌های موسوم به چپ، به‌واسطه سابقه مبارزاتی قبل از انقلاب، دانشگاه را پایگاه سنتی و حوزه نفوذ خود در ساختار قدرت جدید می‌دانستند و به همین دلیل برای حفظ آن تلاش می‌کردند و در ماه‌های ابتدایی، تا حدودی در این زمینه با موفقیت نسبی همراه بودند. در ارتباط با نیروی ملی قضیه قدری متفاوت بود. این نیرو اگر چه از دامنه نفوذ چپ‌ها بر فضای عمومی دانشگاه برخوردار نبود، اما به‌واسطه نقششان در اداره دانشگاه، پایگاه نخبگانی خود را در آن جا حفظ کردند. در واقع، بدنه اساتید این نیرو توانسته بود در بعد از انقلاب، برای مدت کوتاهی اداره دانشگاه را بر عهده بگیرد و ایده‌های خود را در دانشگاه پیش ببرد. بنابراین، تا این مقطع، جریان چپ به‌واسطه کنترل فضای عمومی یا صحن و سرای

دانشگاه و نیروی ملی به واسطه اثرگذاری اش بر ساختار اداره دانشگاه توانسته بودند پایگاه خود را در دانشگاه حفظ کنند. در این بین، جریان اسلامی در عمل نتوانسته بود ایده و الگوی مورد نظر خود را در دانشگاه دنبال کند و به همین دلیل، از روند موجود ناراضی بود. بنابراین، خلاف تصور رایج، تحلیل نحوه آرایش نیروها در صحن دانشگاه نشان می‌دهد که نیروی رقم‌زننده انقلاب فرهنگی طی روزها و ماه‌های ابتدای انقلاب نه تنها تسلطی بر دانشگاه نداشت، بلکه عرصه را به رقبای خود واگذار کرده بود. با این توضیحات، این پرسش بیشتر جلب توجه می‌کند: جریان مذکور در نتیجه چه تحولات و رخدادهایی برمی‌گشتد و واقعه انقلاب فرهنگی را رقم می‌زند؟ این جا است که مقاله تلاش کرده است تحلیل را در سطح رخدادی پی‌جویی کند.

در شرایطی که سازمان ملی دانشگاهیان، از نظر منتقدان، چشم‌انداز و ایده روشنی برای اداره دانشگاه نداشت، یک اتفاق تاریخی نقش و حضور آن‌ها را در دانشگاه کمرنگ کرد. این اتفاق تصرف سفارت آمریکا توسط دانشجویان موسوم به «پیرو خط امام» بود. رخداد اشغال سفارت از چند منظر نقطه عطفی برای وقایع بعدی و مخصوصاً انقلاب فرهنگی شد. نخست، این رخداد تیر خلاص به دولت موقت و حامی اصلی آن، یعنی سازمان ملی دانشگاهیان، بود که تا این مقطع مسئولیت اداره دانشگاه را برعهده داشتند. در واقع، حذف و استعفای دولت موقت اولین رقیب جریان اسلامی در دانشگاه را کنار زد. دوم، رخداد مذکور زمینه حضور جریان اسلامی در اداره کشور را بیش از پیش فراهم کرد. در این ارتباط، به‌خصوص باید به برکشیدن نیروی موسوم به «دانشجویان خط امام» اشاره کرد که این اقدام برای آن‌ها نقطه عطفی برای حضور بیشتر در صحنه اداره کشور و دانشگاه بود و به‌نوعی شرایطی را رقم زد که می‌توان از آن با عنوان «عصر حاکمیت دانشجویان» بر مقدرات کشور یاد کرد. سوم، تسخیر سفارت و سلسله رخدادهایی که در تداوم آن اتفاق افتاد، به خط افتراق و شکاف بین جریان اسلامی یا مکتبی با گروه‌های رقیب، که از ابتدای پیروزی انقلاب و به‌شکل نهان و آشکار وجود داشت، وضوح بیشتری بخشید و زمینه حذف آخرین رقبای آنان را فراهم آورد. چهارم، موضوع تسخیر سفارت و گروهان‌ها برای دولت بعدی نیز مسئله‌ساز شد و ارتباط بین رئیس‌دولت (بنی‌صدر) را با دانشجویانی که سفارت را در تصرف داشتند به نازل‌ترین سطح ممکن رساند. رخداد تأثیرگذار بعدی در برکشیدن نیروی اسلامی انتخابات مجلس اول بود. این رخداد از چند حیث روی وقایع و تحولات بعدی فضای عمومی کشور و دانشگاه اثرگذار بود. نخست، معادلات قدرت و منازعه بر سر آن را به نفع جریان اسلامی تغییر داد؛ دوم، به رادیکال‌تر شدن بیشتر فضا کمک کرد؛ سوم، مناقشه بر سر نتیجه انتخابات به درون فضای دانشگاه و بین گروه‌های دانشجویی کشیده شد؛ چهارم، برای نخستین بار، پای برخی شخصیت‌های مهم انقلابی و روحانی را به عرصه دفاع از جریان اسلامی باز

کرد؛ پنجم، از درون آن نوعی «غیریت‌سازی» جدید شکل گرفت که انقلاب فرهنگی و تعطیلی دانشگاه‌ها را باید در تداوم آن فهم کرد. در واقع، قبل از منازعه گروه‌ها در دانشگاه که اوج آن در اواخر فروردین و اوایل اردیبهشت ۱۳۵۸ بود، سطح مشابهی از منازعه بین همین گروه‌ها و طرفدارانشان در خصوص انتخابات مجلس اول وجود داشت. مخصوصاً موضوع انتخاب کاندیداهای چپ محل مناقشه بود. بالأخره، نقطه اوج و تعیین‌کننده تحولی که دانشگاه را در آستانه یک «پوست‌اندازی» جدید قرار داده بود، در تبریز و در حین سخنرانی هاشمی رفسنجانی در ۲۵ فروردین ۵۹ اتفاق افتاد. واقعه تبریز به منزله یک رخداد تأثیرگذار موج جدیدی از اعتراضات را در فضای دانشگاه‌ها و در نهایت تصرف آن را به دنبال داشت. واقعه تبریز زمینه حذف دومین رقیب جریان اسلامی را که نیروهای موسوم به چپ بودند فراهم کرد. بدین ترتیب، جریان موسوم به «انجمن اسلامی» یا دانشجویان «پیرو خط امام» توانستند خواست خود را مبنی بر تعطیلی دانشگاه‌ها تا تحقق دگرگونی بنیادی مستولی کنند. در این لحظه نوعی «دیگری» جدید در حال ساخته شدن بود که قبل از آن سابقه نداشت. جریان اسلامی، با طرح برچسب‌هایی به رقبای خود مانند «لیبرال»، «ارتجاعی و چپ‌نمای آمریکایی»، «بازماندگان شاه مخلوع» و از این قبیل، عملاً خواهان طرد آنان از دانشگاه بود. در مقابل، گروه‌های رقیب نیز دانشجویان انجمن را به «انحصارگرایی» و اقداماتشان را به «غیردموکراتیک»، «فرقه‌گرایانه» و «انزوایگرایانه» بودن متهم می‌کردند. گذشته از رخدادهای برشمرده، در چند ماه منتهی به انقلاب فرهنگی، حوادث دیگری نیز در کشور اتفاق افتاد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به حوادث تبریز و آذربایجان، که به منظور خودمختاری این نواحی توسط حزب خلق مسلمان اتفاق افتاد، و همچنین حوادث ترکمن صحرا اشاره کرد. درست است که این حوادث در وهله اول ارتباطی به دانشگاه نداشتند، اما رخدادهای مذکور از یک سو طرفداران این گروه‌ها در دانشگاه را تحت تأثیر قرار داد و از سوی دیگر متشنج شدن هر چه بیشتر فضای کشور در نتیجه این اتفاقات، ایده حاکمیت جریان اسلامی بر اداره امور کشور را تقویت کرد. اگرچه ایده مذکور در آن لحظه آگاهانه و اندیشیده شده نبود، اما در عمل به تقویت آن انجامید.

در مجموع، تمرکز مقاله بر فضا/زمان تاریخی مورد بررسی نشان می‌دهد که دانشگاه در بحبوحه وقوع انقلاب و پیش از وقوع انقلاب فرهنگی، عرصه برخورد تلقی‌ها، رویه‌ها، رویکردها، الگوها و ایده‌های نیروهای مختلف بود که هر یک تلاش داشتند به فهم خود از دانشگاه و نحوه اداره آن استیلا بخشند. اگرچه خواست مشترک این نیروها، در مقطعی، ایجاد تغییرات بنیادی در نظام آموزش عالی بود، اما در ماهیت آن چه این تغییرات نامیده می‌شد و همچنین در نحوه انجام آن اختلاف نظر وجود داشت. از این رو، خلاف تصور رایج، تجربه دانشگاه در آغازین روزها و ماه‌های انقلاب نه تجربه‌ای

یکدست و یکپارچه بود و نه معنایی واحد داشت. این تصور که انقلابیون نسخه معینی از دانشگاه را مدنظر داشتند و با پیروزی انقلاب آن را پیاده کردند، حداقل از دید پژوهش مذکور، تاریخ‌مند نیست. بنابراین، مبتنی بر چنین فهمی، نمی‌توان واقعه انقلاب فرهنگی را نتیجه یک محاسبه عقلانی، برنامه‌ریزی‌شده و پروژه‌ای از پیش مشخص دانست. اتفاقاً برعکس، بسیاری از نیروها و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری یک پدیده، محاسبه‌نشده و اتفاقی بوده و خارج از منطق حاکم بر پدیده رخ می‌دهند. در این مورد خاص نیز به همین ترتیب بوده است. در بازه زمانی مشخصی، مجموعه‌ای از رخدادها اتفاق می‌افتد که لزوماً برای تدارک یا تأمین غایتی به نام انقلاب فرهنگی نبودند، اما در نهایت همایندی این رخدادها فضا را به نفع نیروی رقم‌زننده انقلاب فرهنگی تغییر می‌دهد. این تغییر شرایط جریان اسلامی را، که تا آن مقطع به‌نوعی از فرایند اداره دانشگاه کنار گذاشته شده بود، برمی‌کشد و استیلای آن‌ها را بر دانشگاه ممکن می‌کند.

منابع

اسمات، بری (۱۳۸۵). میشل فوکو (مترجم: لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان). تهران: اختران. (تاریخ اصل اثر ۱۹۴۶).

اطلاعیه دانشجویان دانشگاه تهران (۱۳۵۹، ۲۷ فروردین). روزنامه اطلاعات.

اطلاعیه سازمان انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه ملی (۱۳۵۹، ۱ اردیبهشت). روزنامه اطلاعات.

اطلاعیه شورای انقلاب در خصوص وقایع دانشگاه‌ها (۱۳۵۹، ۳۰ فروردین). روزنامه اطلاعات.

اعلامیه دانشجویان عضو انجمن اسلامی دانشگاه ملی (۱۳۵۸، ۲۳ اسفند). روزنامه اطلاعات.

آبسالان، صادق (۱۴۰۰). تبارشناسی اسلامی شدن دانشگاه؛ برآمدن نیروی اسلامی در لحظه شکل‌بندی آغازین (پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی). مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران.

بازرگان، مهدی (۱۳۶۳). انقلاب ایران در دو حرکت. تهران: مظاهری. چاپ چهارم.

بنی صدر، ا. (۱۳۵۸، ۲۱ اسفند). سخنرانی در دیدار با بازاریان تهران. روزنامه اطلاعات.

بنی صدر، ا. (۱۳۵۸، ۲۳ بهمن). مصاحبه با خبرنگار روزنامه لوموند. روزنامه اطلاعات.

بنی صدر، ا. (۱۳۵۸، ۲۷ بهمن). مصاحبه خبرگزاری پارس با بنی صدر: برای آزادی گروگان‌ها، طرح سری در کار نیست. روزنامه اطلاعات.

بیانیه انجمن‌های مسلمان دانشگاه‌ها و مدارس عالی (۱۳۵۸، ۲۷ و ۳۱ فروردین). روزنامه اطلاعات.

بیانیه حزب جمهوری اسلامی در حمایت از دانشجویان پیرو خط امام (۱۳۵۹، ۳۰ فروردین و ۳ اردیبهشت). روزنامه اطلاعات.

بیانیه دانشجویان انجمن اسلامی و تشکل‌های همسو (۱۳۵۸، ۲۸ فروردین). روزنامه اطلاعات.

بیانیه دانشجویان دمکرات دانشگاه ملی (۱۳۵۹، ۷ فروردین). روزنامه اطلاعات.

بیانیه راهپیمایان انجمن‌های اسلامی و سازمان‌های دانشجویان مسلمان دانشگاه‌ها و مراکز عالی کشور (۱۳۵۹، ۲ اردیبهشت). روزنامه اطلاعات.

بیانیه روابط عمومی ستاد دانشجویان دانشگاه تبریز (۱۳۵۸، ۲۷ فروردین). روزنامه اطلاعات.

بیانیه شورای دانشجویی دانشکده اقتصاد و علوم سیاسی دانشگاه ملی (۱۳۵۸، ۲۷ اسفند). روزنامه اطلاعات.

بی‌نام (۱۳۸۷). مواضع ما (متن مواضع حزب جمهوری اسلامی). تهران: انتشارات روزنامه جمهوری اسلامی.

توفیق، ابراهیم؛ یوسفی، سیدمهدی؛ و حیدری، آرش (۱۳۹۹). مسئله علم و علم انسانی در دارالفنون عصر ناصری: پژوهشی در آثار مکتوب شناخته‌شده دارالفنون (از ۱۲۶۷ تا ۱۳۱۳ ه.ق). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

دریفوس، هیوبرت؛ و رابینو، پل (۱۳۷۹). میشل فوکو: فراسوی ساختگرایی و هرمنوتیک (مترجم: حسین بشیریه). تهران: نی. (تاریخ اصل اثر ۱۹۸۲).

دلوز، ژیل (۱۳۸۶). فوکو (مترجم: نیکو سرخوش و افشین جهاننیده). تهران: نی.

رضایی، محمد؛ کاظمی، عباس؛ و طاهری کیا، حامد (۱۳۹۶). چهار روز از حیات دانشگاه پس از انقلاب ۳۰ فروردین تا ۲ اردیبهشت ۱۳۵۹. فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۰(۱):۱.

روشن‌نهاد، ناهید (۱۳۸۳). انقلاب فرهنگی در جمهوری اسلامی. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

زائری، قاسم؛ و محمدعلیزاده، حاجیه (۱۳۹۳). دیرینه‌شناسی طرح «دانشگاه اسلامی» در ایران (قبل از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷). فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ، ۷(۲۵): ۷-۴۰.

زائری، قاسم؛ و محمدعلیزاده، حاجیه (۱۳۹۶). تباریابی رخدادهای «انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها»: بر مبنای همسویی انتقادی روندهای کلان فرهنگی دوره ماقبل انقلاب اسلامی. فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ، ۱۰(۳۷): ۷-۵۰.

شرف‌زاده برادر، محمد (۱۳۸۳). انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌های ایران. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

شعار، جعفر (۱۳۵۸، ۱۸ اسفند). گفت‌وگوی روزنامه اطلاعات با رئیس دانشگاه تربیت معلم. روزنامه اطلاعات.

شعار، جعفر (۱۳۵۹، ۳ اردیبهشت). مصاحبه در مورد انقلاب فرهنگی. روزنامه اطلاعات.

علی‌بابایی، داود (۱۳۸۱). بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی): جلد اول (از ۱۹ دی ماه ۵۶ تا ۱۵ بهمن ماه ۵۸). تهران: امید فردا.

علی‌بابایی، داود (۱۳۸۲). بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی): جلد دوم (از بنی‌صدر تا شورای موقت ریاست جمهوری). تهران: امید فردا.

فراستخواه، مقصود (۱۳۸۹). دانشگاه و آموزش عالی: منظرهای جهانی و مسئله‌های ایرانی. تهران: نی.

فراستخواه، مقصود (۱۳۸۸). سرگذشت و سوانح دانشگاه در ایران: بررسی تاریخی آموزش عالی و تحولات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی مؤثر بر آن. تهران: رسا.

فراستخواه، مقصود؛ و آبسالان، صادق (۱۳۹۶). اسلامی شدن دانشگاه در ایران بعد از انقلاب؛ فراتحلیلی از پژوهش‌ها. فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ۲۱(۷۳): ۷۳-۷۴.

فوکو، میشل (۱۳۸۹). نیچه، تبارشناسی، تاریخ، در: تناتر فلسفه؛ گزیده‌ای از درس‌گفتارها، کوتاه‌نوشت‌ها، گفت‌وگوها و ... (مترجم: نیکو سرخوش و افشین جهاننیده). تهران: نی (تاریخ اصل اثر ۱۹۷۱).

گلکار، سعید (۱۳۸۸). رابطه دولت و دانشگاه در ایران پس از انقلاب ۱۳۵۷-۱۳۸۴ (پایان‌نامه دکتری علوم سیاسی). دانشکده علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

گوتینگ، گری (۱۳۹۰). فوکو (مترجم: مهدی یوسفی). تهران: افق.

مصاحبه با حسن حبیبی، سرپرست وقت وزارت فرهنگ و آموزش عالی (۱۳۵۸، ۱۴ اسفند). روزنامه اطلاعات.

میلز، سارا (۱۳۸۹). میشل فوکو (مترجم: مرتضی نوری). تهران: مرکز تاریخ اصل اثر (۲۰۰۳).

نظری، علی اشرف؛ و حسن پور، علی (۱۳۹۱). فرهنگ، قدرت و معنا در نظام آموزش عالی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه مطالعات ملی. ویژه نامه شماره دوم.

نواح، عبدالرضا (۱۳۷۸). ایدئولوژیک کردن علم و نگرشی به علوم اجتماعی در ایران پس از انقلاب، در: مجموعه مقالات دانشگاه، جامعه و فرهنگ اسلامی، جلد دوم. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی.

هاشمی رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۸۳). کارنامه و خاطرات سال‌های ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸؛ انقلاب و پیروزی، به اهتمام عباس بشیری. تهران: دفتر نشر معارف انقلاب.

هاشمی، فاطمه (۱۳۸۴). هاشمی رفسنجانی: کارنامه و خاطرات ۱۳۶۱؛ پس از بحران. تهران: دفتر نشر معارف انقلاب.

هاشمی، یاسر (۱۳۷۸). هاشمی رفسنجانی: کارنامه و خاطرات ۱۳۶۰؛ عبور از بحران. تهران: دفتر نشر معارف انقلاب.

Mojab, S. (1991). The state and university: The "Islamic Cultural Revolution" in the institutions of higher education of Iran, 1980-1987 (Doctoral dissertation). University of Illinois at Urbana-Champaign.

Panjwani, F. (2004). The "Islamic" in Islamic Education: Assessing the Discourse. *Current Issues in Comparative Education*, 7(1), 19-29.

Sakurai, K. (2004). University entrance examination and the making of an Islamic society in Iran: a study of the post-revolutionary Iranian approach to "konkur". *Iranian Studies*, 37(3), 385-406.

